

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

 milieudefensie
voor veranderaars

Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 11 | februari 2020

57

Na Philips maakte
Eindhoven een

nieuw begin

BIOBOEREN
hebben zich in
slaap laten sussen

ZWEEDSE
roadtrip langs fjorden
en Miljöstations

MET FILM
de wereld
verbeteren

Beeld | iStockphoto

Niet meer

Biomassacentrales werden ooit gepresenteerd als duurzaam alternatief voor kolen, maar blijken wel 20 procent meer stikstof, fijnstof en koolstof uit te stoten. Ook is het maar de vraag hoe duurzaam het hout is dat de verbrandingsoven in gaat. De directeur van het Zweedse Vattenfall is geschrokken van het protest tegen de biomassacentrale in Diemen en zegt voorlopig geen nieuwe biomassacentrales in Nederland te willen openen.

Uitzoomen (zie pagina 46)

Wel minder

1. Jolanda van Benthem, *De Activist*. 2. Vincent Bijlo, *column*. 3. Michiel Bussink, *Recept*. 4. Carolien Ceton, *plv hoofdredacteur*. 5. Sanne Derks, *fotograaf*. 6. Robert Elsing, *fotograaf*. 7. Iris Fafieanie, *infographic*. 8. Sarah Haaij, *freelancer*. 9. Janneke Juffermans, *freelancer*. 10. Katja Keuchenius, *freelancer*. 11. Wendy Kooops, *Media*. 12. Maarten van der Schaaf, *freelancer*. 13. Marjan Peters, *art-direction en vormgeving*. 14. Bas van der Schot, *cartoon*. 15. Thomas van Slobbe, *Recensie*. 16. P  p   Smit, *illustrator*. 17. Myrthe Verweij, *Kort*. 18. Hilde Wijnen, *Consument*. 19. Marije Wilmink, *freelancer*. 20. Lysanne Zalm, *webredactie*. Niet op de foto: Rinske Bijl, *redacteur* en Sien Wagenaar, *illustrator*.

“Biosector heeft zich laten verleiden door winkelketens” 8

De vraag naar biologische producten mag dan hard groeien, het huidige voedselsysteem is nog altijd doodziek. Zegt Ronald van Marlen, zelf bio-ondernemer. Daarom moet de biobeweging zich inzetten voor een snelle transitie. En zich niet in slaap laten sussen tijdens ellenlange vergaderingen in Den Haag en Wageningen.

14 Aannemertje spelen

Als particulier je net gekochte huis – uit 1932 – verduurzamen, kan dat? Ja, met isolatieparels, vloerverwarming, warmtepomp en een luxe besturingssysteem voor de verwarming. Maar zonder aannemer, want die zitten tot de zomer van volgend jaar vol.

28 Eerste hulp bij natuurrampen

In Ecuador doet iedere gemeente aan risicomanagement. Ook miljoenenstad Guayaquil, waar de meerderheid in zogenaamde informele wijken woont. Huizen van hout en palmladeren op illegaal doorverkochte grond, die extra kwetsbaar zijn voor de gevolgen van klimaatverandering. Nu maken de bewoners zelf hun stad weerbaar.

32 Plassen op een Zweedse zaagsel-wc

Klimaatverandering is in Zweden een feit, en duurzaam gedrag is heel gewoon. In Nederland krijgen klimaatsceptici onder de noemer ‘hoor en wederhoor’ nog altijd het woord en zijn activisten al snel ‘klimaatgekkies’. Wat kunnen we van Zweden leren?

18 Goudkoorts in Burkina Faso

Documentairemaker Michel Zongo vertelt het verhaal van Kalsaka, een dorp waar een Britse goud-multinational de mensen achterliet met wat je ziet in de film: niets. Geen ‘nieuw Parijs’ maar vervuild drinkwater. Toch blijft Zongo hoopvol, want “cinema kan de wereld veranderen”.

17 De Activist Schrijven voor de planeet

Wie de maatschappij wil veranderen, heeft ideeën en verhalen nodig. Schrijvers als Jan-Willem Anker, Laura Vegter en Marc ter Horst weten er alles van. Zij wagen zich aan onderwerpen als klimaatverandering en transitie. Hun woorden wegen ze zorg-

vuldig af. Ze zoeken de nuance op. En bereiken zowel kinderen als volwassenen met hun urgente boodschap.

22 Brainport Eindhoven

De fossiele industrie moet afbouwen, en liefst een beetje snel. Dat scheelt CO  -uitstoot, maar gaat ook ten koste van de werkgelegenheid. Toch? Eindhoven laat zien dat het ook anders kan. Het vertrek van mega-werkgever Philips betekende niet het einde, maar een nieuw begin voor de stad.

en verder

- 02 Inzoomen: Niet meer
- 06 Brieven
- 06 Schot
- 07 Goeie vraag: Koelkast de deur uit
- 10 Kort
- 12 Klimaatakkoord: De bouw
- 13 Commentaar: Overal
- 36 Gedicht
- 38 Recensie: *Alleen de bergen zijn mijn vrienden*
- 39 Media: *Telenovela Aruanas*
- 41 Recept: Verklede bloemkool
- 42 Consument: Duurzaam dineren
- 45 Vincent Bijlo: De Moedermelkbank
- 45 Oproepen en agenda
- 46 Uitzoomen: Wel minder

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Rolskiën

Wintersport op wiel'tjes (DtE 56) een saai imago? Ten eerste hebben de meeste mensen dit nog nooit gezien en is er dus helemaal geen sprake van een imago, ook niet een saai imago. Ten tweede zal de gemiddelde Nederlander die probeert te skaten zoals op de foto te zien is, binnen 500 meter voor dood neervallen. Een zwaardere sport dan rolskiën is nauwelijks te vinden. Bovendien is de milieu-impact nul, want rolskiën begint vanaf je eigen stoep. Een super soort van wintersport dus!

Antje Fokkema

Stikstof

in het decembernummer van *Down to Earth* opent u met een visualisatie van de Nederlandse stikstofproblematiek. Op zich vind ik dit een goed idee. Het is een leuke visualisatie in een stijl die afwijkt van de gangbare formele overzichten.

Helaas moet ik u melden dat er fouten in de visualisatie staan. Ik heb er een analyse aan gewijd, die u kunt nalezen op www.bjmgerard.nl/?p=10995.

Bernard Gerard

Digitalisering

Zojuist ontving ik het mooie blad *Down to Earth*. Als reactie op “Alles digitaal” verzoek ik u vriendelijk om in een artikel eens wat meer in te gaan op de werkelijke milieukosten van de digitalisering. Ik denk dan niet alleen aan de energie die het kost om al die apparaten te laten draaien, inclusief alle *internet of things*-apparaten, maar ook aan de niet-duurzame producten die de digitalisering met zich meebrengt. De smartphones en laptops die na 2 jaar alweer verouderd zijn, en noem maar op. Verder zitten er in al die digitale en smart producten een aantal zeer schadelijke stoffen. Dat maakt ze helemaal niet milieuvriendelijk. En de kosten van het plaatsen en draaien van al die zendmasten, zijn deze ooit wel eens in kaart gebracht? Ook de kosten van de energie van de 5G lantaarnpalen, de extra kabels die gegraven moeten worden, alle bomen die hiervoor gekapt moeten worden: wat kost dit ons milieu?

Ook al die straling is een ramp voor het milieu. De bijen gaan eraan, de insecten, en daardoor ook de vogels. Bomen en planten verpieteren en dat gevaar wordt met 5G alleen maar groter. Het milieu is niet alleen maar het klimaat. Als we dan straks niet Utrecht aan Zee hebben, maar wel een volkomen verpest milieu en een zieke bevolking, zijn we nog steeds niet blij.

Anna Kallenberg

Veestapel

Ik heb met veel belangstelling de brief van Willem Drok uit Vorden gelezen (Postvak In, DtE 56). Het lijkt mij dat deze heer de spijker op de kop slaat. Ik ben geen bioloog of boer maar zijn verhaal klinkt heel logisch, alhoewel ik geen expert ben op dit gebied. Ik heb ooit een film gezien over de nomaden in Nepal die letterlijk alles benutten van hun dieren, van het maken van kleding en voeding tot zelfs brandstof van de uitwerpselen. Ook deze dieren grazen gewoon in de hooglanden zonder krachtvoer. Naar mijn idee moet de veestapel verminderd worden c.q. beter worden benut, ten einde een duurzaam voedselsysteem te genereren.

Ton Leeman

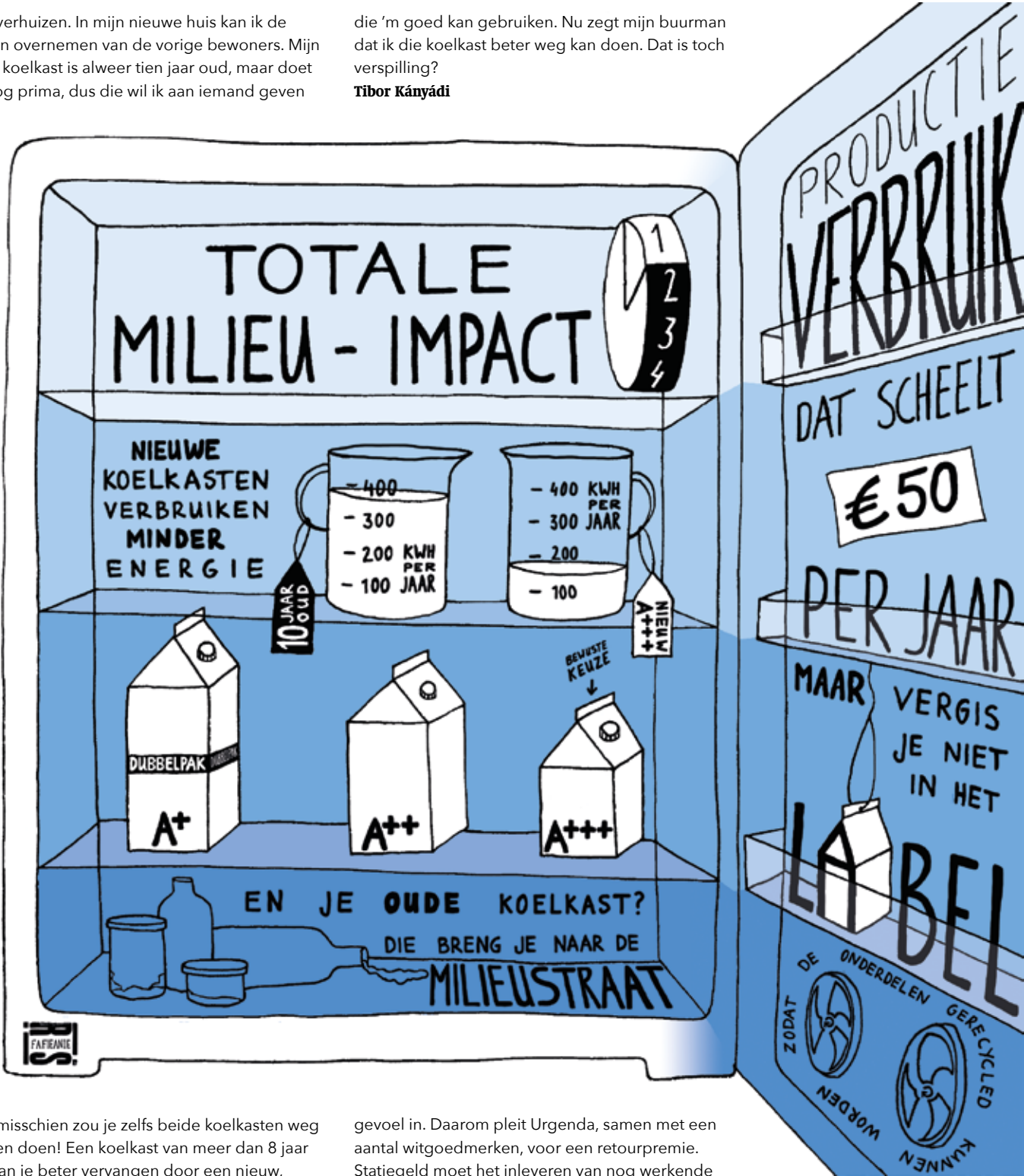
Heb jij ook een prangende vraag? Mail ons: redactie@downtoearthmagazine.nl. Dan gaan wij op onderzoek uit.

Een koelkast weggooien, dat is toch zonde?

Ik ga verhuizen. In mijn nieuwe huis kan ik de keuken overnemen van de vorige bewoners. Mijn eigen koelkast is alweer tien jaar oud, maar doet het nog prima, dus die wil ik aan iemand geven

die 'm goed kan gebruiken. Nu zegt mijn buurman dat ik die koelkast beter weg kan doen. Dat is toch verspilling?

Tibor Kányádi

Dus: misschien zou je zelfs beide koelkasten weg moeten doen! Een koelkast van meer dan 8 jaar oud kan je beter vervangen door een nieuw, energiezuinig exemplaar, ook al gaat dat tegen je

gevoel in. Daarom pleit Urgenda, samen met een aantal witgoedmerken, voor een retourpremie. Statiegeld moet het inleveren van nog werkende koelkasten makkelijker maken.

“De biologische beweging moet weer politiek worden”

Het ontbreekt de biologische sector aan ambitie om de wereld te veranderen, vindt Ronald van Marlen, bestuurslid van Stichting Demeter, ombudsman bij Stichting EKO en zelf ook bio-ondernemer. “De biologische sector dreigt in slaap gesust te worden door het comfort van 10 procent marktgroei per jaar.” Tekst Maarten van der Schaaf Beeld P  p   Smit

Ronald van Marlen houdt de biologische beweging graag bij de les. Terwijl de biosector het afgelopen decennium razendsnel groeide, reisde Van Marlen stad en land af met scherpe kritiek op de sector waarin hij zelf al 30 jaar actief is, momenteel als directeur van fruitproducent Toppas Organic. De kern van zijn kritiek is dat de biosector is opgeslokt door de markt en teveel onderdeel is geworden van het establishment. “We hebben ons bewust laten verleiden door de grote winkelketens die wel onze biologische producten willen hebben, maar niet geïnteresseerd zijn in onze waarden. Het mag dan goed gaan met de biosector, als sociale beweging zijn we ingesloten geraakt en staan we op het punt om onze veranderkracht te verliezen.”

Waarom is dat erg?
“De biologische beweging is in de jaren 70 ontstaan vanuit de wens om ons voedsel-

systeem fundamenteel te veranderen. Zo’n nieuw voedselsysteem zou volgens de bio-beweging gestoeld moeten zijn op vier pijlers: gezondheid, ecologie, zorg en eerlijkheid. De vraag naar biologische producten mag dan hard groeien, het huidige systeem is nog altijd doodziek. De huidige stikstofproblematiek toont dat aan. Het stikstofoverschot is een symptoom van een ziek landbouwsysteem dat we bewust hebben vormgegeven volgens de principes van de vrije markt.”

Het landbouwsysteem is nog steeds ziek, dus de biobeweging kan niet voldaan achterover leunen.
“Precies. In de jaren 70 zeiden biologische boeren al dat de gangbare landbouw een ecologisch drama is. Helaas is die ecocide nu realiteit: 75 procent van de insecten is verdwenen, onder meer als gevolg van chemische bestrijdingsmiddelen door de gangbare landbouw. En deze massavernietiging gaat nog altijd door. De biologische sector heeft

dus alle recht om zijn mond open te doen, want de sector heeft het gelijk aan zijn zijde. Toch praat vrijwel niemand hier meer over.”

Hoe verklaart u die stilte?
“Een kenmerk van alle sociale bewegingen is dat ze niet strak georganiseerd zijn. De verschillende partijen komen alleen bij elkaar en vormen een beweging wanneer ze zich ernstige zorgen maken, zoals bij de komst van genetisch gemodificeerde producten. Dan zie je dat mensen samenkomen en de straat op gaan. Vervolgens verdwijnt de beweging weer uit het zicht. Het is als een vulkaan die slaapt en af en toe uitbarst. Daarnaast is de biologische sector in slaap gesust door het comfort van 10 procent marktgroei per jaar. Dat is ook niet zo vreemd. Veel mensen in de biobeweging hebben zich jarenlang kapot gewerkt en veel weerstand te verduren gekregen. Nu plukken ze eindelijk de vruchten van hun doorzettingsvermogen. Ze hebben zoiets van: we hebben ons best wel gedaan.”

Er zijn toch ook veel jonge mensen actief in de alternatieve landbouw?
“Zeker, veel jongeren experimenteren met korte ketens, ze bedenken pluktuinen, starten voedselbossen. Dat is leuk, het zijn de zaadjes van de toekomst. Ik vind dat de gearriveerde partijen in de biosector meer moeten doen om die initiatieven te onder-

steunen. Maar het ontbreekt hun aan passie. En het gevoel van urgentie rondom de klimaatcrisis ontbreekt bij hen soms ook, hoe vreemd dat ook klinkt. Dat merk je bij de klimaatmarsen en jongerenprotesten als Fridays for Future en Extinction Rebellion. De biosector zou zich daar eenvoudig bij kunnen aansluiten; zij staan immers voor dezelfde waarden als waar wij voor staan. Maar in plaats daarvan schuiven gearriveerde biobedrijven aan bij allerlei slaapverwekkende vergaderingen in Den Haag en Wageningen over stikstof, kringlooplandbouw en precisielandbouw. Daarmee laten we ons inkapselen in het bestaande regime, terwijl we juist dat systeem fundamenteel ter discussie moeten stellen.”

In die “slaapverwekkende vergaderingen” heeft de biosector wel inspraak op het overheidsbeleid. Is dat niet zinvoller dan demonstreren?
“Dat vraag ik me af. Die beleidsvergaderingen gaan meestal over één issue (zoals stikstof) soms over het hele domein (de landbouw), maar vrijwel nooit over het neoliberale systeem waarin we opereren. Bovendien mogen we wel meepraten, maar biologisch mag niet meer politiek zijn. 75 procent van wat we zouden willen zeggen, mogen we niet zeggen, omdat we dan als radicaal worden bestempeld en niemand meer naar ons luistert.”

Wat zou u willen zeggen?
“Dat de ecocide die gaande is in de gangbare landbouw vandaag moet stoppen.”
...en dat iedereen biologisch moet verbouwen?
“Nee, dat hoort u mij niet zeggen. Ik ben niet dogmatisch over bio, maar ik vind wel dat biologisch één van de landbouwmethoden is die meer steun moeten krijgen. Biologisch is een landbouwmethode die werkt, met een stevige markt, een bewezen meerprijs, wettelijk vastgelegd, geborgd door controle en met vertrouwen van consument en burger. Het systeem staat als een huis.”

Ondertussen promoot minister Schouten nieuwe concepten als kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw.
“Daaraan zie je dat de lobby van de gangbare landbouw, de banken die dat systeem financieren en de chemiebedrijven die bestrijdingsmiddelen maken enorm effectief is. Zij bestrijden biologisch niet direct, maar veranderen de terminologie. Dat is de meest effectieve methode om een sociale beweging te neutraliseren. Ze lobbyen voor een andere term, kringlooplandbouw in

dit geval, en proberen daarbinnen invloed te verwerven. Op die manier lukt het hun om de transformatie van de gangbare landbouw te vertragen. Die nieuwe landbouwconcepten moeten immers eerst getest worden voordat een grootschalige transitie kan plaatsvinden. Ondertussen gaat de ecocide gewoon door! Vergelijk het met de auto-industrie. Daar hebben de grote autobouwers ook jarenlang de transitie naar elektrisch rijden vertraagd. Door de komst van Tesla is die markt in beweging gekomen en lijkt de verbrandingsmotor eindelijk te verdwijnen.”

Hoe zou de biobeweging zo’n snelle transitie kunnen forceren?
“Veel collega’s willen een positief geluid laten horen als antwoord op de intimiderende protesten van de gangbare boeren. Daar ben ik het niet mee eens. Positief denken noch doemdenken vormen een oplossing. Ik pleit voor radicaal realisme: houd je bij de feiten. De gangbare landbouw is een belangrijke veroorzaker van ecocide en daarom moeten we daarmee stoppen. Daar is moed voor nodig van alle partijen, niet alleen van de boeren, want het gaat de hele samenleving aan. Dat is de eerlijke boodschap die we keer op keer moeten meegeven.”   

SENEGAL

Verzet tegen geplande containerhaven

Projectontwikkelaar Dubai Ports World wil ten zuiden van hoofdstad Dakar een nieuwe haven voor containerschepen aanleggen. Bewonersorganisatie Ndougouman verzet zich tegen de plannen voor de megahaven in Ndayane. Dat schrijft het Franse *Reporterre*. “Dit zou de derde haven binnen 50 kilometer worden, en een van de grootste ecologische catastrofes van West-Afrika. Hier is helemaal niet goed over nagedacht”, zegt Massogui Thiandoume. Er is nog geen milieueffecten-studie gedaan. De bewoners vrezen voor het lot van schildpadden, bulrugwalvissen en talrijke vogelsoorten in de lagunes en natuur-gebieden rond de beoogde containerhaven.

VERENIGDE STATEN

Plastic boom door schaliegas

Een nieuwe zogenoemde kraakinstallatie van Shell in de VS gaat een miljoen ton plastic korrels per jaar produceren, zo schrijft Manon Stravens in *OneWorld*. Ook in Antwerpen worden – door een ander bedrijf – gelijksoortige installaties gebouwd. Ze maken plastic van ethaan, een bijproduct van het *fracken* naar schaliegas. Volgens berekeningen uit de industrie gaat de productie van plastic met maar liefst 40 procent groeien. Alsof we de afgelo-pen jaren niks te weten zijn gekomen over de desastreuze gevolgen van plastic soep en microplastics in het milieu. De bijdrage van het productieproces van plastic aan klimaatveran-dering staat inmiddels gelijk aan de uitstoot van 150 kolen-centrales. Ook Nederlandse banken en verzekeraars investeren volop in plasticproductie. Organisaties als Plastic Soup Foundation en Recycling Netwerk willen daarom een verbod op wegwerpplastic, meer statiegeld en een Europese importstop op schaliegas. “Een handelsconflict met de VS hebben we toch al”, zegt Jeroen Dagevos van Plastic Soup Foundation in *OneWorld*.

Nederland: Natuur & Milieu organiseert afkickkliniek voor vakantie-gangers met een vliegverslaving op de Vakantiebeurs en daagt deelnemers uit om de wereld te ontdekken per trein, bus of fiets **+++ Ministerie van LNV** zetten ecologen onder druk om conclusies over stikstof-probleem af te zwakken, onthult **NRC +++ Vegetarische producten** mogen gewoon woorden als ‘burger’, ‘schnitzel’ en ‘worst’ gebruiken **+++ Duitsland:** 27.000 mensen de straat op in Berlijn voor een duurzamere landbouw **+++ Hambacher Bos** blijft behouden, bruinkool-en steenkoolwinning worden eerder afgebouwd **+++ Australië:** Rookwolken van de bosbranden zullen de hele wereld rondgaan, verwacht de

NEDERLAND

Aegon bouwt steen-koolinvesteringen af

“Dit is een stap in de goede richting van Aegon”, reageert Kees Kodde van Green-peace op de aankondiging van de verzeke-raar om haar investeringen in de kolenindus-trie af te bouwen. Maar het is niet genoeg: “Nog niet alle kolenbedrijven zijn uitgeslo-ten. Verzekeraars weten als geen ander dat de schade door extreem weer een steeds grotere kostenpost wordt, zie de bosbranden in Australië en tyfoons in de Filipijnen.” Toch stuurt Aegon een duidelijke boodschap naar de financiële sector. “Het is hoog tijd om te stoppen met het beleggen in sectoren die een negatieve impact hebben op het klimaat. Hopelijk zijn ze hiermee een inspiratie voor anderen, want het is nood-zaak dat grote Nederlandse pensioen-fondsen zoals ABP en PFZW het voorbeeld van Aegon volgen.”

BRAZILIË

Inheemse leiders vormen alliantie tegen Bolsonaro

Tientallen inheemse leiders uit de Amazone zijn in het bedreigde regenwoud bijeengekomen om een alliantie aan te gaan tegen de Braziliaanse president Bolsonaro. Dat schrijft persbureau Merco-Press. Bolsonaro wil de inheemse gebieden openstellen voor mijnbouw-activiteiten en heeft de milieubeschermingswetgeving in Brazilië uitgehold. De bijeenkomst van de inheemse leiders in de staat Mato Grosso moet duidelijk maken dat zij de strijd om hun land-rechten verenigd willen aangaan. “Bolsonaro heeft het niet alléén op de inheemse bevolking gemunt, maar hij valt ons het hardste aan”, zegt Raoni Metuktite (89) die de inheemse leiders aanvoert en leider is van het Kayapóvolk. Bolsonaro, die het regenwoud opoffert voor agribusiness en mijn-bouwbelangen, kan Metuktite niet luchten of zien. “Zijn monopolie over de Amazone is voorbij”, zou de president gezegd hebben. Een groep antropologen heeft de leider, bekend onder zijn voor-naam Raoni, voorgedragen voor de Nobelprijs voor de Vrede.

Beeld: Natuurmonumenten

NEDERLAND

“ING negeert al jaren misstanden in palmoliesector”

Het Nationaal Contactpunt van de OESO in Nederland heeft een klacht tegen de ING over palmoliemisstanden ontvankelijk verklaard. De klacht werd inge-diend door Milieudefensie en andere maatschappelijke organisaties. Anne Wijers, woordvoerder Bossen bij Milieudefensie: “We wijzen ING al decennia op concrete misstanden bij palmoliebedrijven waarin ze investeren. Onder-tussen verandert daar niets en blijft ING geld steken in deze bedrijven. Dan word je op een gegeven moment medeplichtig.” Milieudefensie diende de klacht in samen met haar Indonesische en Liberiaanse zusterorganisaties WALHI en Sustainable Development Institute (SDI). James Otto van SDI: “We worden hier dagelijks geconfronteerd met die misstanden. Lokale mensen worden beroofd van hun inkomsten en krijgen niet zoals beloofd werk op een plantage. Mensen die er wel werken, worden uitgebuit, raken gewond en leven onder erbarmelijke omstandigheden.” Oslan Purba in Indonesië: “Waar het ons om gaat, is dat we al 20 jaar lang case na case aandragen en dat Europese banken de foute palmoliebedrijven gewoon blijven financieren. Die banken worden gezien als voorlopers op het gebied van duurzaamheid, maar in de praktijk zien we niet dat ze klanten tot beter gedrag bewegen.” Een uitspraak van het OESO Nationaal Contactpunt wordt in 2021 verwacht.

NEDERLAND

Milieuorganisaties: Veeg groeiplannen luchtvaart van tafel

De Commissie Remkes kwam in januari met haar stikstofadvies over de luchtvaart: de luchtvaartsector moet net als andere secto-ren een bijdrage leveren aan de verminde-ring van de stikstofuitstoot. Die uitstoot moet eerst flink omlaag, voordat de lucht-vaart verder mag groeien. Natuur & Milieu,

Greenpeace en de Noord-Hollandse Natuur-en Milieufederatie zijn blij met dit stevige advies. “Het is overduidelijk. Er moet een streep door Lelystad Airport en de groei-plannen voor Schiphol moeten van tafel.” De commissie Remkes zet het kabinet flink aan het werk. “De onzinnige groeiplannen in

de luchtvaart waren al een ramp voor het klimaat en omwonenden, maar na dit advies is het helemaal duidelijk dat die groei-plannen doorzetten echt niet kan. Lelystad Airport blijft een luchtkasteel”, concluderen de organisaties.

Mol op Marker Wadden

Een mijlpaal voor het in 2018 nieuw aangelegde eiland in het Markermeer: als eerste landzoogdier heeft een mol zich er gevestigd. Het eiland is aangelegd om de natuur in het gebied een kans te geven zich te herstellen. Wat begon als een kale zandvlakte, is inmiddels begroeid met meer dan 200 plantensoorten. Hoe de mol precies op het eiland is gekomen, is volgens beheerder Natuurmonumenten voor-alstnog een raadsel.

NIGERIA

Locaties olieproductie brengen levens in gevaar

Oliebedrijven in Nigeria houden zich nauwelijks aan de regels voor het aanleggen van pijpleidingen en het beheer van tankstations, en brengen daarmee levens in gevaar. Dat concludeert de Nigeriaanse krant *Premium Times* na onder-zoek in Lagos en vier andere staten binnen de federale republiek. De benzinestations staan te dicht bij elkaar en bij woningen, en er zijn permanent te veel mensen aanwezig omdat de pompstations verworden zijn tot busstations en taxistand-plaatsen. Waarschuwborden zijn onleesbaar geworden, medewerkers dragen geen beschermende kleding. En doordat ‘olievandalen’ benzine proberen te roven, breekt er meer dan eens brand uit. Omwonenden maken zich daar-over grote zorgen. Zo’n brand vernietigde eind 2018 in Lagos bijna honderd winkeltjes, meer dan zestig voer-tuigen, woningen en een kerk. Als bij een wonder vielen er geen doden. De *Premium Times* probeerde 8 weken lang een reactie op haar onderzoek te krijgen van de verant-woordelijke overheidsdienst DPR, maar die bleef uit.

In het Klimaatakkoord (juni 2019) staan meer dan 600 afspraken om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. Wie doet wat? En lukt het om de afspraken na te leven? In een serie lichten we er een paar sectoren uit. Worden er al successen geboekt, wat zijn de valkuilen?

De bouw

Innoveren in de bouw gaat niet alleen over technische verbeteringen. Ook een gebrek aan samenwerking zit innovaties in de weg. Kunnen bouwopdrachten niet flexibeler in de markt gezet worden? En hoe krijg je particulieren mee? Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Shutterstock**

Een gedrocht, noemt bouwdirecteur Peter Huizer het Klimaatakkoord. “Voor de normale burgers dan”, legt hij uit. “Al die pagina’s. Het is voor ons al bijna niet meer bij te benen, laat staan voor een huiseigenaar die hard moet werken om 1000 euro bij elkaar te sparen!” Hij wil de abstracte ambities graag ‘kleiner’ maken. Zijn bedrijf BMN De Klerk in Hardinxveld-Giessendam probeert dat met het Energiecollectief Zuid-Holland. De bouwers werken er samen met andere lokale ondernemers en de lokale bank om particulieren in kleine stappen te helpen verduurzamen. “Met een lening van 10.000 euro kun je je gevel, vloer en glas isoleren. Dat verdient je binnen 7 jaar terug”, zegt Huizer. “Dan doe je daarna de zolder en wacht je nog even met je cv.” In het Energiecollectief spelen partijen opdrachten aan elkaar door, zodat er minder met mensen en spullen op en neer hoeft te worden gereden. Elke 2 maanden komt het collectief bij elkaar om ervaringen uit te wisselen. Kennis delen is belangrijk, vindt Huizer. Hij werkt mee aan het platform Duurzame Aanbieder om dat nog makkelijker te maken, ook richting consumenten. “Een installateur vertelde laatst over het verduurzamen van duizend woningen. De eerste vierhonderd hadden hem geld gekost, maar aan de laatste zeshonderd verdiende hij. Hoe mooi is het als hij die kennis deelt zodat we

niet steeds alles opnieuw hoeven uit te vinden?” Ervaringen benutten kan ook door opdrachten te bundelen. Als Huizer in een straat bezig is, gooit hij foldertjes door de bus van de burens. Of hij organiseert met de Rabobank een avond: “In deze wijk gaan we aan de slag met financiering. Wie schrijft zich nog meer in?”

Dichtgetimmerde opdrachten

Maar de meeste bouwopdrachten krijgt BMN De Klerk niet van particuliere bewoners. Huizer bouwt vooral voor ondernemers die bijvoorbeeld een nieuw bedrijfspand willen. Dat gaat vaak via een dichtgetimmerde bouwopdracht, voor de goedkoopste inteekenaar. “In 150 pagina’s staat dan precies beschreven hoeveel schroeven er in elke deur komen”, zegt Huizer. “Dat is juridisch misschien handig, bij wijze van contract, maar innovatie krijgt dan geen ruimte.” BMN De Klerk bouwde zijn eerste aardgasvrije gebouw na een toevallig gesprek met een opdrachtgever. De bouwopdracht was eigenlijk al aan Huizers neus voorbij gegaan. “We voldeden niet aan de inschrijfcriteria.” Pas toen hij de kans kreeg zijn duurzame plan persoonlijk toe te lichten, mocht BMN De Klerk alsnog gaan bouwen. “Dan wijk je af van de opdracht en moet je dus echt vertrouwen hebben in elkaar.” Dat vertrouwen gaat nog een stapje verder bij twee woningcorporaties en vijf bouwbedrijven die in het zuiden van Nederland

samenwerken. Deze Brabantse Duurzaamheidsalliantie gaat in één keer 2100 bestaande woningen van energielabel C naar A trekken. Het initiatief kwam van de corporaties. “Zij benaderden ons omdat ze ons zagen als koplopers”, zegt Bart Hendriks, directeur van een van de bouwbedrijven. Zijn bijna 100-jarige familiebedrijf Hendriks Coppelmans verduurzaamt al decennialang, ook al gebeurt dat niet altijd even expliciet. Sinds Hendriks 20 jaar geleden op vakantie de Amazone zag branden – “vanuit het vliegtuig zagen we dat gebieden zo groot als honderden voetbalvelden werden platgebrand” – ging hij het privé en zakelijk anders doen. “Een van de hindernissen was toen nog hetgeitenwollensokkenimago”, zegt Hendriks. Om meer mensen mee te krijgen, vertaalde hij duurzame bouwambities naar wat Nederlanders merken in de portemonnee: verminderde energielasten. Hendriks Coppelmans werkt vooral voor woningcorporaties. Hebben die baat bij het verminderen van de energielasten van hun bewoners? “Jazeker”, zegt Hendriks. “Energelasten kunnen jaarlijks gelijk zijn aan een maandinkomen. Dat raakt woningcorporaties, wiens bewoners vaak al moeilijk de huur kunnen betalen.” Hendriks ziet corporaties als een belangrijke voortrekker in het verduurzamen van de bestaande bouw. Maar ook voor hen is het lastig. “Opschalen en standaardiseren is moeilijk met veel verschillende woningen,

De afspraken

In de gebouwde omgeving mag volgens het Klimaatakkoord in 2050 geen gas meer worden gebruikt. In de nieuwbouw lijkt dat te lukken: al in 2021 wil de sector 75 procent aardgasvrij vastgoed neerzetten. Bestaande gebouwen verduurzamen is lastiger. In 2030 moeten de eerste 1,5 miljoen woningen van het gas af. Dat moet lukken door meer te standaardiseren, bijvoorbeeld via een wijkgerichte aanpak. En door vraag en aanbod samen te brengen en kennis te delen.

verschillende bewoners en verschillend beleid.” Een corporatie kan bijvoorbeeld pas renoveren als 70 procent van de bewoners instemt. Hendriks is blij met hulp vanuit de overheid in de vorm van het programma De Renovatieversneller. “Dit helpt ons en andere initiatieven met praktische en juridische kaders.” Hij hoopt dat in de toekomst meer woningcorporaties “over hun schaduw heen stappen” en samenwerkingen aangaan zoals de Brabantse Duurzaamheidsalliantie. Zonder dichtgetimmerde bouwopdrachten, die ook Hendriks ziet als grote hindernis. “Als je een opdracht alleen op hoofdlijnen en hoofdwensen uittekent, appelleer je aan de creativiteit en slimigheid in de markt”, zegt hij. Het gaat weer om vertrouwen, tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. “Alleen ga je sneller, maar samen kom je verder.” □

Ook particulieren die duurzaam willen verbouwen, lopen tegen de nodige hobbels aan. Lees het verhaal van Katja Keuchenius over haar eigen verbouwing.

Overal

Ik begin de dag met een *stand-up*. Terwijl we inzoomen op onze gezamenlijke *focus* worden alle medewerkers van Milieudefensie bijgepraat over de *objectives* en *key results* van de komende maand. En als er onderweg iets moet worden bijgesteld aan die objectives, dan is dat geen enkel probleem. Wij zijn *agile*.

Op een redactie van een tijdschrift is dat vrij gewoon. Als de stemming over CETA weer wordt uitgesteld, dan schuiven we ons artikel door naar een volgend nummer. Als de bezorgdienst – SANDD, bijvoorbeeld – wordt overgenomen door de concurrent, dan leveren we een paar dagen eerder aan bij de drukker. Als een fotograaf niet buiten kan fotograferen vanwege de regen, bedenken we een alternatief.

In Eindhoven (p. 22) vinden ze het ook heel gewoon. Je kunt veel sneller beweging creëren en organiseren als je het simpel houdt, zegt Thom Aussems. Of, zoals hij het wat krachtiger uitdrukt: *fuck the plan*. Wat je dan wel nodig hebt is rotsvast vertrouwen in elkaar. En dat is in Eindhoven “al lang geleden ontstaan doordat er op de schrale gronden alleen door sappelen en samenwerken een bestaan kon worden opgebouwd”. Een cultuur van ‘samen de schouders eronder’ waar ze “in de rest van Nederland alleen maar van kunnen dromen”, pocht Aussems. In de bouw lukt dat inderdaad nog niet erg. Als je als particulier je huis wilt verduurzamen, raak je verstrikt in een “circus van verschillende adviezen en bedrijven”, ondervindt Katja Keuchenius (p. 14). Bij de verduurzaming van bedrijfspanden gaat het al niet veel beter. “In 150 pagina’s staat precies beschreven hoeveel schroeven er in elke deur komen”, treurt bouwdirecteur Peter Huizer (p. 12). “Dat is juridisch misschien handig, maar innovatie krijgt dan geen ruimte.”

Niet erg agile dus, en erg weinig vertrouwen in de ander. Terwijl je samen toch echt verder komt, verzucht een tweede bouwdirecteur. Ook dat wisten wij natuurlijk allang. Als er maar genoeg mensen protesteren tegen de komst van een biomassa-centrale – Vattenfal is zowaar geschrokken van de protesten in Diemen – komt er geen nieuwe bij (p. 2). Als bewoners van een wijk zich organiseren, krijgen ze meer voor elkaar: een aansluiting op het waternet bijvoorbeeld (p. 28). En samen kunnen we meer landbouwgrond opkopen, om nog iets van de natuurlijke rijkdom van het Nederlandse landschap te redden (p. 41).

Nu graag nog een gezamenlijke verklaring – laten we zeggen: op VN-niveau – dat we willen dat multinationals zich aan de regels houden en mensenrechten eerbiedigen. En dat dan overal op de planeet, zodat er nergens meer plekken zijn “waar ieder een naartoe komt om te pakken wat ‘ie wil” (p. 18).

Carolien Ceton, plaatsvervangend hoofdredacteur

Een oud huis voor niet al teveel geld toch een béétje verduurzamen. Dat was het idee van Katja Keuchenius en haar partner. Maar het liep anders. Met als dieptepunt: een op hol geslagen vloerverwarming tijdens een hittegolf.

Tekst **Katja Keuchenius** Beeld **Shutterstock, Katja Keuchenius**

Verstrikt in de verbouwing

Als ik thuis op de bank zit, voel ik het duidelijk. Er stroomt kou vanaf het raam in mijn nek. Onze zelfgeplakte tochtstrips bieden te weinig soelaas. Het is – alweer – tijd om nieuwe bouwprofessionals erbij te halen. Als laatste toefje op een steeds verder uitdijende verduurzaming van ons huis. Die begon anderhalf jaar geleden met het voorzichtige idee om ons nieuw gekochte huis een beetje milieuvriendelijker te maken. Door te isoleren, dachten we, dat was toch de eerste stap?

1. Isolatie

In de zomer van 2018 bellen we met een onafhankelijk energieadviseur, voor 70 euro per gesprek. Isoleren is inderdaad nodig, vertelt hij. Zeker met een woning uit 1932. Het belangrijkste zijn de vloer, de muur en het dak, daarna komt pas het glas. “En als je dan toch bezig bent met de vloer,” tipt hij, “denk dan ook even goed na over vloerverwarming.” Een warme vloer is behalve comfortabel vooral een goede voorbereiding op de toekomst. Zo kun je je huis verwarmen

met water op lagere temperaturen dan uit een gasgestookte cv. En doe het vooral vóórdat je bent verhuisd, zegt hij er nog bij. Anders wordt het praktisch onmogelijk. We knikken, noteren en vragen door. Weet de adviseur nog goede aannemers voor ons? Hij zucht: “Aannemers met ervaring in energiebesparing zijn extreem gewild. Partijen waar wij mee werken, zitten nu al tot de zomer van volgend jaar vol.”

2. Vloerverwarming

Zo willen we ineens een vloerverwarming. Liefst onder een vloer van gebruikt hout, zodat er voor ons geen ‘bos gekapt hoeft te worden’, een opmerking uit een interview die maar door mijn hoofd blijft spoken. “Kan dat?”, vragen we verschillende vloerspecialisten. De eerste twee raden het ons af. Hout kan krimpen bij wisselende temperaturen en sloophout is vaak erg dik. “En sta er wel even bij stil dat vloerverwarming minder effect heeft als er een houten vloer overheen ligt.” Dat verhaal verandert als we twee vloerspecialisten vinden die vaak met elkaar

samenwerken. De een legt houten vloeren, de ander vloerverwarming. Dat kan prima samen, zeggen ze. En ze hebben nóg een tip als we willen verduurzamen: “Hebben jullie al gedacht aan een warmtepomp?”

3. Warmtepomp

Een beetje overdonderd door alle opties en tegenstrijdige adviezen, denken we er thuis nog eens over na. Het vloerverwarmingsbedrijf is ‘gespecialiseerd in alle facetten van klimaatbeheersing’; laten we ze hier de klimaatspecialisten noemen. Volgens hen kan ons vooroorlogse huis prima warm worden met een warmtepomp, die zij verkopen en installeren. We zijn niet meteen overtuigd, maar mogen via de mail nog wat vragen stellen. Het wordt een maandenlang vragenvuur. Is ons huis wel goed genoeg geïsoleerd voor vloerverwarming? Is er een vergunning nodig voor een warmtepomp? Maakt zo’n pomp niet teveel geluid voor de burens? Welke subsidies kunnen we allemaal aanvragen? Een geduldige contactpersoon beantwoordt bijna alles. We gaan zelfs bij hem thuis langs om te horen hoe luid zijn warmtepomp klinkt.

4. Bedrijf nummer 4, 5 en 6

Aan een aannemer denken we eigenlijk niet meer. De klimaatspecialisten werken immers samen met de vloerenlegger én met een benodigd loodgietersbedrijf. Zo kunnen ze hun werkzaamheden en tijdstippen mooi

onderling op elkaar afstemmen. Maar daarmee zijn we er nog niet, ontdekken we steeds opnieuw. Ten eerste moet het huis natuurlijk nog worden geïsoleerd. Een isolatiebedrijf uit het zuiden van het land, ‘specialist in het verduurzamen van uw woning of bedrijfspand’, spuit onze kruipruimte na het horen van de vloerverwarmingsplannen vol met piepschuimballetjes genaamd ‘isolatieparels’. Voor de aansluiting van de verschillende onderdelen van de warmtepomp en een elektrische kookplaat nemen we een elektricien uit de buurt in de arm. Klaar voor de start, denk ik. Maar als ik vlak voor de installatie van de warmtepomp en vloerverwarming nog één keer alles doorloop met de klimaatspecialisten, merken ze doodleuk op: “En dan moet er nog een gat in de muur geboord worden, voor de leidingen naar de warmtepomp buiten. Hebben jullie daar al iemand voor?” Een speciale ‘gatenboorder’ regelen de klimaatspecialisten na een paar mailtjes uiteindelijk zelf, zonder extra kosten. Dat geldt niet voor de volgende verrassing, tijdens de bouw. “De vloer is verder opengemaakt dan voorzien.

We krijgen dit zelf niet netjes dicht, dat zal een timmerman moeten doen. Hebben jullie zo iemand lopen?” Nee, natuurlijk niet. Ik realiseer me dat dit soort grote verduurzamingsopdrachten vaker bij bedrijven plaatsvinden dan bij eenvoudige huishoudens. In onze nog ijskoude, lege woning speel ik, inmiddels zwanger, ondertussen zelf voor aannemertje. Als vragen van bouwers over leidingroutes door de muren, 1x35 A, of ‘twee of drie fasen’ me boven het hoofd groeien, druk ik regelmatig mijn telefoon tegen het oor van de elektricien, loodgieter of klimaatspecialist ter plekke.

5. Onderhoud

De kosten zijn ondertussen behoorlijk opgelopen. Een luxe besturingssysteem voor de verwarming is toch wel heel handig én duurzaam; zo kunnen we verschillende kamers op het westen en oosten eerst laten opwarmen door de zon. De elektricien die naar inschatting van de klimaatspecialisten eerst nog enkele honderden euro’s kostte, stuurt uiteindelijk een factuur van 2.500 euro. Met al die bedragen zien we de teveel gefactuurde 500 euro van de klimaatspecialisten

bijna over het hoofd. En dan volgt een mail die onze geplande energiebesparingen van een paar tientjes per maand bijna doet verdampen. “Hierbij ontvangt u ons voorstel voor het jaarlijkse onderhoud.” Het ‘voorstel’ is een servicecontract voor ruim 17,50 euro per maand. Want alleen met een goed schoongemaakte warmtepomp weten we zeker dat ‘ie naar behoren blijft functioneren. We weigeren te tekenen en vertrouwen op de garantie van de dure apparatuur. We zijn al tienduizenden euro’s kwijt.

6. De eerste reparaties

Ook na de verbouwing moeten we nog flink wat bedrijven aan hun mouw trekken. We horen een fluitende leiding door een verkeerd geïnstalleerde schakelaar, bijvoorbeeld. Is dat de schuld van de klimaatspecialisten of van de loodgieter? Na enig aandringen repareert de loodgieter het kosteloos. Het wordt vervelender als uitgerekend midden in een hittegolf onze vloerverwarming op hol slaat. De buizen die onder de vloer duiken zijn te heet om aan te raken en wij hebben de handen vol aan onze vijf dagen oude baby. Als we de klimaat- ➔

“We krijgen dit niet netjes dicht, dat zal een timmerman moeten doen. Hebben jullie zo iemand lopen?”

→ specialisten bellen, geven ze eerst niet thuis: “We kunnen nu niet helpen, wegens de bouwvak.” Na een telefoontje met onze contactpersoon vanaf zijn vakantieadres, komt een freelancer aangesneld om een kapot klepje tijdelijk recht te zetten.

7. Nieuwe problemen

Maar écht zorgen maken we ons over een vochtig en beschimmeld stukje kruipruimte achter de voordeur. Dat is gebeurd nadat de vloerverwarming is aangelegd en heeft daar volgens online bronnen waarschijnlijk mee te maken. Omdat er achter de voordeur géén vloerverwarming ligt, kan koude lucht er gaan condenseren. We vragen de Klimaat-specialisten om hulp, maar worden afgepoeierd. “We gaan alleen over het binnenklimaat, niet over het klimaat in de kruipruimte. En we zijn geen specialisten in schimmel.”

Het isolatiebedrijf dan misschien? Ze sturen een man van een certificeringsbedrijf dat hén weer controleert. Die tipt om een gat onder de voordeur te dichten met pur-schuim. Over hoe milieu-onvriendelijk dat spul is, denken we niet eens meer na. We doen het, maar het blijft vochtig. Met een angstvisioen van een schimmelende houten ondervloer in het hele huis, laten we weer twee níeuwe bouwbedrijven langskomen voor advies. De parels liggen niet hoog genoeg, zeggen ze allebei. Pas met die ruggensteun lukt het om de isolatiemensen zelf te laten langskomen met extra parels. Dat is volgens hen nog steeds ‘het beste vochtisolerende product dat er op de markt is’. “Dit zou moeten helpen. Maar we kunnen niks garanderen.”

8. Glas

Hopend dat ons vochtprobleem niet verergert, storten we ons nog één keer in de verbouwingsmarkt, nu voor het glas. Daar begint het circus van verschillende adviezen en bedrijven weer van vooraf aan. ‘Het grootste isolatiecollectief van Nederland’

kan ons niet helpen. “We isoleren bijna alles, behalve glas.” De ‘Europees marktleider in isolatie’ doet dat wel en komt ons huis inspecteren. Het hele ruitontwerp moet anders, adviseren ze: minder ventilatie-roosters, geen openslaande ramen. Ik vrees voor het Beschermd Dorpsgezicht waar ons huis onder valt en benader ook de lokale glashandel. Die lijkt nog nooit gehoord te hebben van verduurzamen en zegt bijna lachend: “Nieuw glas verdienen je maar terug met één of twee euro per jaar.” Bij alle glasspecialisten moeten we daarna nog zelf

een schilder regelen voor de afwerking. Misschien hadden we toch een aannemer moeten nemen, denken we nu. Ook al was die volgens de energieadviseur van het begin dan óf te laat beschikbaar óf onervaren geweest. Maar dat is achteraf praten, ook al zijn we nog steeds niet klaar. Het – hopelijk – laatste staartje van de ramen dirigeren we nog even zelf. Voor *Down to Earth Magazine* interview ik ondertussen bouwbedrijven over het Klimaatakkoord. Een van hen wijst me op een duurzaam platform. Via één contactpersoon voor alles – halleluja! – vind ik er een schildersbedrijf dat binnenkort langskomt voor duurzaam advies en wat dan nog nodig blijkt: eventueel nieuw glas, ventilatieroosters en kozijnen, inclusief het benodigde schilderwerk na afloop. Ik ben benieuwd. □

“We gaan alleen over het binnenklimaat, niet over het klimaat in de kruipruimte”

Marc ter Horst (51)
Beroep: kinderboekenschrijver en educatief schrijver
Missie: kinderen informeren over klimaatverandering

*Je schreef een kinderboek over klimaatverandering, **Palmen op de Noordpool. Hoe maak je zo’n complex onderwerp toegankelijk voor kinderen?*** “De truc is om kinderen serieus te nemen, maar niet té serieus te zijn. Ik ga moeilijke onderwerpen niet uit de weg, maar tegelijkertijd is het boek luchtig. Als het over wetenschappelijk onderzoek gaat, heb je grafiekjes nodig. Ik voeg dan bijvoorbeeld ook een anekdote over een wetenschapper toe. En ik schrijf over dieren als mammoeten; die zijn interessant voor kinderen én hebben met klimaat te maken.”

Waarom richt je je op kinderen? “Een goed informatief boek voor kinderen over klimaatverandering bestond nog niet, maar was wel nodig. In schoolboeken is er nog weinig aandacht voor. Ik kom vaak op scholen om een soort mini-college te geven. Dan merk ik dat veel informatie voor kinderen nieuw is. Ze denken dat plastic soep hetzelfde is als klimaatverandering of dat we er over 50 jaar allemaal aangaan. Dan zie je dat klimaatverandering meer aandacht moet krijgen in het onderwijs. Maar als je gaat wachten op officiële instanties, gaat dat lang duren. Het moet nu.”

Zie je jezelf als activist? “Dat niet, al ben ik tijdens het schrijven steeds overtuigder geraakt van de noodzaak van dit boek. Maar ik wilde wel genuanceerd blijven. Ik vertel bijvoorbeeld niet alleen over klimaat-sceptici, maar ook over trucs die milieuorganisaties uithalen in de media. Als je beide kanten laat zien, wordt je boodschap serieuzer genomen. Dat verklaart ook het succes: het heeft nu een derde druk en wordt in tien landen vertaald. Kinderen vinden het leuk en ook volwassenen lezen het graag.”

“Tijdens het schrijven raakte ik steeds meer overtuigd van de noodzaak van dit boek”

Op is op Goudkoorts in Burkina Faso

Sociaal bewogen documentairemaker Michel Zongo laat zien: goud-multinationals maken een gatenkaas van Burkina Faso. “Het is nu tijd om onze eigen verhalen vertellen.” Tekst Sarah Haaij Beeld Diam Production

“T

otdat de leeuw zijn eigen verhaal vertelt, zal het verhaal van de jacht altijd de jager verheerlijken”, luidt een Afrikaans spreekwoord. Na de jacht keert de jager terug en vertelt zijn versie van wat zich heeft afgespeeld. “Maar nu laat de leeuw van zich horen”, aldus Michel Zongo (45). “En die leeuw heeft wat te zeggen”, lacht de filmmaker, terwijl hij gekscherend een grom laat horen.

Veel te lang zijn de verhalen over Afrika door buitenstaanders, de ‘jagers’, verteld. Buitenlandse journalisten, ontdekkingsreizigers of filmmakers domineerden vol-

gens Zongo het narratief met hun berichtgeving over hongersnood en armoede. Maar nu, zegt hij, is het de beurt aan de blik van binnenuit. “Ik ben onderdeel van een generatie die zijn eigen verhalen vertelt. Verhalen over onze realiteit, ons leven, onze samenleving en over Afrika als geheel. Dat is waarom ik filmmaker ben geworden.” Met deze insider-blik vertelt Zongo ook het verhaal van Kalsaka, een dorp in Burkina Faso dat in 2008 werd opgeschud door de komst van een Brits mijnbedrijf. Zongo maakte er de documentaire *No Gold for Kalsaka* over, een poëtisch portret met western-elementen over de goudkoorts die het West-Afrikaanse land sinds enkele jaren

beheerst. “Het is het verhaal van de grote multinationals die een land binnenwalsen en zonder dat er een haan naar kraait een spoor van destructie achterlaten. Hoe dat kan, daar moeten wij het met elkaar over hebben.” Na een drukbezochte vertoning tijdens het internationale documentaire festival IDFA vertelt Zongo in bioscoop Eye over het maakproces en zijn drijfveren.

Goud voor iedereen

“Het begon allemaal met een berichtje in de krant waarin werd aangekondigd dat de allereerste goudmijn van Burkina Faso, in 2008 geopend in Kalsaka, zou sluiten. In

krap 6 jaar tijd was er door het Britse Kalsaka Mining SA 18 ton goud naar boven gehaald en nu waren de mijnwerkers klaar met delven”, zegt Zongo. In eerste instantie besteedt de filmmaker niet veel aandacht aan het bericht, er staat wel vaker nieuws over goudmijnen in de krant. Sinds de eerste internationale ondernemingen vanaf begin deze eeuw mijnconcessies wisten te verkrijgen, lijkt een ware *gold rush* zich van Burkina Faso meester te hebben gemaakt. “En nog steeds poppen overal goudmijnen op.” Maar dan hoort Zongo verhalen uit Kalsaka. “Ik begreep dat de bewoners van het dorp allesbehalve blij waren met de situatie waarin het mijnbedrijf hen achterliet.” In de film zien we hoe een woordvoerder van het Britse mijnbedrijf bij de opening van de mijn met veel tamtam de eerste goudstaaf presenteert. “Vanaf vandaag,” zegt hij, “glimt het goud van Kalsaka eindelijk voor iedereen.” Zongo besluit naar het dorp, 150 kilometer noordwaarts van de hoofdstad Ouagadougou, af te reizen om met eigen ogen te zien wat het goud de bewoners van Kalsaka heeft gebracht.

Uiteindelijk zou je 2 jaar lang op en neer reizen naar het dorp. Was het een moeilijke filmproces?

“Het duurde ruim een jaar voordat ik het vertrouwen van de bewoners van Kalsaka had gewonnen. Daarna heb ik zeker een jaar lang gefilmd. Dat klinkt misschien als een

“Ik ben onderdeel van een generatie die zijn eigen verhalen vertelt”

lange periode, maar we hebben het ook over een heel complex probleem. Ik wilde echt de tijd nemen en het werkelijke gevoel van de dorpelingen weergeven: hen een stem geven. Niet de visie van het mijnbedrijf, niet de verantwoordelijke overheidsinstanties – die hebben aandacht en middelen genoeg – maar de dorpelingen.”

Het nieuwe Parijs

Bij het zien van de film blijkt dat het gevoel waarmee de bewoners van Kalsaka achterblijven nog het best kan worden omschreven als complete ontredde. Het mijnbedrijf beloofde de mensen van Kalsaka gouden bergen: 250 banen voor de dorpsbewoners, studiebeurzen voor hun kinderen, miljarden West-Afrikaanse franken voor de staatskas, scholen, klinieken, microkredieten en vrouwenzorg. Maar na zes jaar ligt het dorp in puin. Van “een nieuw Parijs”, een plek met “mooiere ziekenhuizen en wegen dan de hoofdstad Ouagadougou”, is geen sprake. De akkers van de boeren zijn nu één grote gatenkaas, de rivier is troebel, de heilige dorpsberg weggeblazen, de grond vervuild met cyanide en de bewoners van het dorp werkloos. De boeren hebben geen

land meer om hun gezinnen te voeden en de vrouwen die geld verdienen door met de hand kleine flintertjes goud uit de rivier te zeven, ontberen nu inkomsten. “De witte man is vertrokken en heeft ons als bedelaars achtergelaten”, vat een dorpsoudste de situatie pijnlijk samen. De dorpsbewoners zijn nu slechter af, ziet Zongo. “Tijdens het draaien, kwamen we erachter dat het drinkwater van Kalsaka in de putten en bronnen rond het dorp is vervuild. In de film zie je dat we het water laten testen en dan blijkt de uitslag niet goed. Er zit te veel ijzer, cyanide en nitraat in het water. Veel meer dan volgens de Wereldgezondheidsorganisatie WHO mag.” Zongo vindt het belangrijk dat dit aan het licht is gekomen. “Het probleem is nu zichtbaar en dat creëert bewustzijn, niet alleen bij de dorpelingen maar in het hele land. Want dat is de moeilijkheid: mensen weten gewoon niet welke gevolgen de komst van een goudmijn voor hen heeft.” “Wij waren onwetend (...), wij waren naïef”, zegt ook het dorpshoofd. Verblind door de belofte van voorspoed stemde hij in met de komst van de mijn. Maar nu, nu de compensatie voor 5 jaar landgebruik is afgelopen, →

→ voelen hij en zijn dorpsgenoten zich voor-
gelogen. Hun land is waardeloos geworden.

Winstaandeel

Als de ochtendzon op de zachtgele zand-
wegen en hutten van Kalsaka schijnt, gloeit
het dorp alsof het zelf uit goud is opge-
trokken. Toch weten de bewoners pas sinds
kort dat het werkelijke edelmetaal al die tijd
in tonnen onder hun voeten verborgen lag.
Burkina Faso stelde zich pas aan het begin
van deze eeuw open voor grootschalige
delfing en is in die korte tijd uitgegroeid tot
de vierde goudproducent van Afrika.
Vandaag de dag is goud het belangrijkste
exportproduct van het land; goed voor 79
procent van de exportinkomsten volgens de
OEC.
Begin 2000 moest het arme, door land
omsloten, grondstofarme en katoenafhanke-
lijke Burkina Faso overschakelen op goud,
vertelt Zongo. “Dat zou onze positie bij de
Wereldbank versterken. Maar nu ontstaat
langzaam het besef dat goud eindig is, dat
deze ‘rijkdom’ een keer op zal houden. En
dat wij achter zullen blijven met wat je ziet
in de film: niets.”

Maar brengt het goud de Burkinезen dan
helemaal niets? De bevolking zal toch

indirect van de exportopbrengsten mee-
profiteren?
Zongo lacht, al is het wat schampertjes.
‘Moet ik dit nu nog toelichten?’, lijkt hij te
willen zeggen. “Nee,” antwoordt hij dan
resoluut, “nee.” De winstmarges voor de
bedrijven zijn gigantisch, maar daar profi-
teren de Burkinезen volgens hem niet van.
Ook de overheid verdient niet zoveel aan de
goudwinning. “De staat geeft de rechten
voor exploitatie aan de bedrijven en die
bedrijven vangen de winst. Natuurlijk wordt
de staat gecompenseerd, maar niet veel.” 7
tot 10 procent geven de bedrijven volgens
zijn onderzoek af als winstaandeel. “En er
zijn een heleboel dingen die gerealiseerd
zouden moeten worden met dat geld: scho-
len, ziekenhuizen, wegen. Maar wij, de men-
sen, zien daar niets van terug. Voor ons doet
het goud niets goeds. En ondertussen is
Burkina Faso een grondstof kwijt die nooit
meer zal vernieuwen.”

Voor onze mobieltjes

No gold for Kalsaka is niet de eerste film over
westerse multinationals die Afrikaanse
grondstoffen opslurpen en de plaatselijke
bevolking met lege handen achterlaten.
Toch gebeurt dit, ook anno 2020, keer op
keer opnieuw.

“‘Het is nu eenmaal de realiteit’, zeiden
de mijnbedrijven die op het filmfestival
FESPACO naar mijn film zijn komen kijken.
Ze haalden hun schouders op, alsof er niets
aan te doen valt”, verzucht Zongo. “En de
manier waarop de multinationals zich
gedragen zal ook niet veranderen denk ik,
zolang wij de mineralen gebruiken die de
bedrijven delven. Het goud, uranium en
kobalt voor onze mobieltjes en laptops.
Zolang de consument niet verandert zullen
de multinationals niet veranderen, want zij
volgen onze behoefte. Het is u vraagt, wij
draaien.”

Is dat volgens jou ook onveranderbaar?

“Ik hoop van niet. Maar dan moet er wel een
verandering komen in het internationale
bewustzijn. Het bewustzijn van mensen
wereldwijd, van ons als consumenten, of dat
nu in Afrika, Azië, Europa of waar dan ook
is. Anders blijven we vastzitten in deze con-
sumptiecirkel. Een gevangenis eigenlijk.”
Die consumptiecirkel is ronduit gevaarlijk,
zegt Zongo. Zeker wanneer er grondstoffen
naar boven worden gehaald die nooit meer
terugkomen. “Op is op”, zegt hij. “En onder-
tussen worden levens verwoest en het milieu
en de natuur kapotgemaakt. En dat is extra
relevant voor Afrika, want dat is de plek

Michel Zongo

Michel K. Zongo (1974 , Koudougou, Burkina Faso) is filmregisseur, cameraman
en scenarioschrijver. Zijn training ontving hij van het Burkina Faso National
Cinematography Center (CNC), de Burkina Faso National Television (TNB) en de
Franse productiemaatschappij Cinédoc Films. Van 2003 tot 2008 werkte hij voor
Cinomade, een organisatie die politieke bewustwording wil bevorderen. In
2010 richtte hij Diam Production op.
In 2018 maakte hij *De Sirenes van Faso Fani*, een film die het verhaal vertelt van
de Burkinезe textielfabriek die onder druk van het IMF moest privatiseren en
veel Burkinезen werkloos maakte. Zijn eerste lange film, *Espoir-voyage* (2012),
werd geselecteerd voor de Berlinale, het Berlin International Film Festival. Zijn
korte film *Ti Tiimou* (2009) kreeg een Short-film Award (Environmental Film
Festival of Guadeloupe) en Award for the Best African Documentary
(International “Médias Nord Sud” Forum).

“De mensen blijven achter met
wat je ziet in de film: niets”

waar iedereen naartoe komt om te pakken
wat ‘ie wil. Daar hebben wij als bewoners
onder te lijden; dat is wat armoede creëert.”
De grote vraag van onze tijd is hoe we hier
als wereldgemeenschap mee om moeten
gaan. Hoe we die cirkel van destructie kun-
nen doorbreken. Niet alleen Afrikanen moe-
ten die vraag beantwoorden, benadrukt
Zongo, iedereen moet meedenken. “Dit gaat
de hele wereld aan. De bedrijven die hier
opereren zijn Brits, Amerikaans of Chinees;
het zijn internationale multinationals. Dus
de verantwoordelijkheid voor wat zij bij ons
uitspoken ligt ook op internationaal niveau.”

Een stap verder

Problemen zichtbaar maken en bewustzijn
creëren: het is niet voldoende voor Zongo. In

de film over het miyndorp Kalsaka gaat hij
daarom een stap verder.

Jij neemt het als documentairemaker op je
om de waterbronnen van Kalsaka, waarvan
de dorpingen vermoeden dat ze zijn
vervuild, te laten testen. Je zoekt zelfs een
bedrijf in Ouagadougou dat dit kan doen
en motiveert het dorpshef om de tests
te laten uitvoeren. Hoe zie jij jouw rol als
documentairemaker?

“Mijn stijl is om echt verandering te bren-
gen. Ik wil niet alleen bewustzijn creëren, ik
wil ook actie uitlokken. Dat is precies waar
het voor mij om gaat. In Burkina Faso zijn
beelden heel belangrijk voor mensen, ze
hebben veel invloed. Daarom doe ik mijn
best om de documentaire op zoveel mogelijk

plekken vertoond te krijgen. We hebben
de film natuurlijk in Kalsaka zelf laten zien,
maar hij draaide ook op FESPACO, het
grootste filmfestival van Afrika, dat twee-
jaarlijks plaatsvindt in Burkina Faso. Daar
heeft de documentaire veel mensen wakker
geschud.”

En uit die vertoningen is ook actie voort-
gekomen?

“Ja!”, zegt Zongo enthousiast. “Nadat de eer-
ste testresultaten binnenkwamen besloot de
burgemeester van Kalsaka om nog meer
watertests uit te laten voeren. Met die resul-
taten is hij naar de ministeries van Milieu en
Gezondheid gestapt.” Maar we zijn er nog
lang niet, voegt hij daar vlug aan toe. “De
volgende stap, een hele belangrijke, is dat de
toegang van de bewoners tot schoon water
wordt verbeterd. Daarnaast moeten de boe-
ren, van wie alles is afgepakt en verwoest,
een vergoeding krijgen voor hun land. En er
moet gekeken worden naar een nieuwe
inkomstenbron voor de dorpingen. Hoe
gaan ze in de toekomst hun gezinnen onder-
houden?”

En toch. Toen onlangs duidelijk werd dat het
Britse bedrijf de Kalsaka-mijn ter exploitatie
aan een Indiaas mijnbedrijf wilde door-
verkopen, is dat plan tegengehouden door
het ministerie van Milieu. “De film, en de
aandacht die ervoor is, hebben zeker aan dat
besluit bijgedragen. Ik denk dat cinema de
wereld kan verbeteren.” □

“Mensen weten gewoon niet welke gevolgen de
komst van een goudmijn heeft”

Mensen | Eerlijk omschakelen

Voedselproductie, energie, transport, stedenbouw: het moet allemaal groener. De benodigde omslag is niet alleen technisch, maar heeft ook volop sociale kanten. Zo zullen hele sectoren – de fossiele industrie bijvoorbeeld – moeten verdwijnen, wat de nodige arbeidsplaatsen zal kosten. Hoe bied je het hoofd aan die sociaal-economische gevolgen? In een serie artikelen duiken we de geschiedenis in, want omschakelen hebben we in Nederland al vaker gedaan. Welke lessen kunnen we trekken uit eerdere transities? In deze vierde aflevering: hoe overleefde Eindhoven het vertrek van mega-werkgever Philips?

Laten we beginnen bij het begin. Het is eind 19e eeuw. Eindhoven is niet meer dan een klein stadje met daaromheen wat dorpjes waar men het moet zien te rooien op schrale grond. Omdat het er maar moeilijk boeren is, is er vooral andersoortige bedrijvigheid. In kleine fabriekjes langs de Dommel worden lucifers en sigaren gemaakt, er zijn leerlooierijen, hoedenmakers, wat textielindustrie. Grootchalig is het allemaal niet. Er wonen zo’n 4.000 mensen, op een totale Nederlandse bevolking van 5 miljoen. Dan koopt in 1891 werktuigbouwkundig ingenieur Gerard Philips een leegstaande linnenweverij, om er gloeilampen te gaan maken. In 1894 sluit jongere broer Anton zich aan om de commerciële kant van de

zaak te gaan runnen. Al gauw groeien ze uit tot een van de grotere gloeilampenfabrikanten van het Europese vasteland. In 1916 bouwen de broers bij het dorpje Strijp hun eerste eigen fabriek: een glasfabriek voor peertjes. Het is het begin van industriepark Strijp-S, waar in rap tempo steeds meer gebouwen en installaties rijzen. In 1923 bouwt Philips in de buurt van Strijp-S ook een eigen ontwikkellaboratorium, het NatLab. Philips maakt onder het motto ‘van zand tot klant’ alle grondstoffen en onderdelen zelf. Van research tot glasblazerij, van lampenvoetenatelier tot kartonverpakkingenfabricage: alles gebeurt op eigen terrein. Superhandig in een tijd waarin twee wereldoorlogen voor schaarste en lamgelegde aanvoerlijnen zorgen – Philips kan onafhankelijk van toeleveranciers door-

gaan met het maken en verpakken van gloeilampen en met het produceren van haar eigen kunststof Philite voor haar radio’s, röntgenapparaten en elektrische scheerapparaten.

Motor van de economie

Strijp-S en de latere toevoegingen Strijp-T en -R groeien al snel uit tot een uniek industrieel landschap. En al die tijd groeit ook Eindhoven. Philips drukt daarbij stevig zijn stempel op de stad. Het wereldconcern is de kurk waar Eindhoven op drijft. Philips zorgt voor woningen, huisartsen en apotheken. Voor speeltuinen en scholen. Voor verenigingen en fanfares. Wie niet bij Philips in dienst is, werkt wel bij een bedrijf dat zijn bestaan dankt aan de aanwezigheid van Philips – van bakker tot kledingatelier. →

Het wordt ook wel ‘het wonder van Eindhoven’ genoemd: de provinciale industriestad die opbloeiende tot hippe hightech en design hub nadat Philips de stekker eruit trok. Nu biedt de stad meer werkgelegenheid dan ooit. Wat verklaart het succes van deze make-over? “Je moet denken vanuit mensen, niet vanuit bedrijven of gebouwen.” Tekst **Marije Wilmink** Beeld **Eindhoven in Beeld** | **Kim Balster**

“Maak vooral geen plan”

Eindhoven na het vertrek van banenmotor Philips

→ In de naoorlogse decennia wordt Philips een wereldspeler van formaat in de consumentenelektronica. In topjaar 1974 heeft het concern meer dan 410.000 werknemers in meer dan 60 landen in dienst, en een omzet van tientallen miljarden guldens. In die jaren zijn maar liefst 90.000 mensen in Eindhoven afhankelijk van Philips en zijn toeleveranciers, plus nog eens 33.000 mensen in de regio.

Dan komt de kentering. In 1980 vindt de eerste grote reorganisatie plaats: er wordt meer arbeid verplaatst naar lagelonenlanden. In 1990 komt Philips in serieus zwaar weer en moet CEO Jan Timmer zelfs een faillissement zien te voorkomen. Tussen 1990 en 1993 worden meer dan 50.000 mensen aan de kant gezet, waarvan een substantieel deel in en rond Eindhoven. Ook bij toeleveranciers regent het ontslagen. In 1993 gaat godbetert ook nog eens het eveneens in Eindhoven gevestigde vrachtwagenconcern DAF failliet. In een decennium tijd verliezen in Eindhoven zo’n 30.000 mensen hun baan – bijna een kwart van de 110.00 banen die de stad rijk was. En dan moet Philips’ verhuizing van het hoofdkantoor naar Amsterdam in 1997 nog volgen, net als het bericht dat het bedrijf van de bank meer dan 1 miljoen vierkante meter aan vastgoedbezit moet verkopen. De stad hangt in de touwen. Wat nu?

7½ gulden per inwoner

Een van de spilfiguren in het transformatieproces dat Eindhoven in de jaren 90 tegen wil en dank in ging, was Elies Lemkes. Zij begon in 1995 als consultant bij de Regionale Ontwikkelingsmaatschappij NV Rede, die de economie in Zuidoost-Brabant uit het slop moest helpen. Onder leiding van wijlen Rein Welschen, Theo Hurks en Henk de Wilt – respectievelijk burgemeester, KvK-voorzitter en bestuursvoorzitter van de Technische Universiteit – dacht NV Rede een strategie uit. Lemkes: “Cruciaal was dat Welschen het voor elkaar kreeg dat 21 regiogemeenten jaarlijks een bedrag van 7½ gulden per inwoner inlegden in een fonds. Met dat geld als cofinanciering konden we vervolgens 180 miljoen euro aan Europese Stimulus-gelden binnenslepen.” Aan de basis van de Eindhovense renaissance staat volgens Lemkes ook een nauwe

In 2011 werd Eindhoven door een internationale jury verkozen tot ‘slimste regio ter wereld’

en heel praktisch georiënteerde samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven en universiteit, later ook wel de Triple Helix benadering genoemd. “We vroegen bedrijven wat ze nodig hadden om te kunnen blijven ondernemen, waar volgens hen kansen lagen. En we onderzochten grondig wat nodig was om de kwetsbaarheid van de regio structureel te verhelpen. Op basis van feiten en cijfers én interviews met een hele keten aan stakeholders werd een plan gemaakt: Eindhoven moest zich van centrum van maakindustrie ontwikkelen tot toptechnologieregio, met behalve voor hightech ook een belangrijke rol voor design en ICT.” Wie de term ‘brainport’ voor het eerst muntte, daarover bestaat discussie, maar het was programmabureau Horizon dat in 2003 de *Welcome to Brainport Guide* uitbracht. Lemkes, die eerst directeur van Horizon en later van stichting Brainport en Brainport Development werd: “Toen Europa als norm vaststelde dat 3 procent van het bnp aan research & development moest worden besteed, becijferden wij dat Eindhoven al mijlenver vooropliep.” De rest is geschiedenis: in 2004 wees Balkenende II Eindhoven aan als Brainport van Nederland en kwam de stad zowel in Den Haag als internationaal in zicht als stad van toptechnologische kansen

en ontwikkeling. In 2011 werd Eindhoven door een internationale jury verkozen tot ‘slimste regio ter wereld’.

Aantrekkelijke leefomgeving creëren

Via heel andere sporen werkten ook andere optimistische Eindhovenaren aan de wederopstanding van de stad ‘na Philips’. Een van hen is Thom Aussems, bestuurder van woningcorporatie Trudo. Hij zette eind jaren 90 met bouwbedrijf VolkerWessels en de gemeente de eerste stappen richting een publiek-private samenwerking, om het Philips-erfgoed op Strijp-S een nieuwe bestemming te geven. Hij was het ook die het in 2000 aandurfde om de Lichttoren aan te kopen, een beeldbepalende Philips-locatie in de binnenstad. “Bijna niemand geloofde dat het iets kon worden, maar ik zag de potentie. In mijn ogen hoefden we helemaal niet allerlei nieuwe dingen binnen te halen om Philips te vervangen, zoals veel mensen dachten. Het was echt een kwestie van competenties aanboren die al in de stad aanwezig waren. Eindhovenaren waren door een eeuw Philips heel sterk geworden in dingen ontwerpen en maken, in innoveren, in experimenteren. De hamvraag leek mij: hoe houden we die mensen in Eindhoven? Dat

was wat er misging in Detroit toen de auto-industrie daar instortte: van de 1,9 miljoen werknemers verhuisden er 775.000, met een ontzielde stad als gevolg. Het is gelukt om dat in Eindhoven te voorkomen. De brains en de handjes verhuisden niet, maar vonden werk bij een van de nieuwe start-ups.” Terugkijkend noemt Aussems het vertrek van Philips zelfs ‘een blessing in disguise’. “Pas toen de klamme Philips-deken van de stad werd getrokken, heeft andersoortige bedrijvigheid lucht en ruimte gekregen. Niet om Philips te bashen hoor, want het was Philips dat met zijn NatLab en zijn hele opleidingsstructuur een vruchtbare humuslaag aanlegde waarop nieuwe initiatieven goed gedijen. Maar soms is het gewoon tijd voor iets nieuws.”

Weg met de hekken

Na de Lichttoren stortte Trudo zich op een nog veel uitdagender stukje Philips-erfgoed: industrieterrein Strijp-S. Kon hier niet een hoogstedelijk stukje Eindhoven gecreëerd worden te midden van lekker rauw industrieel erfgoed? Dat kon Eindhoven interessanter maken voor de high potentials en creatievelingen die van heinde en verre toestroomden, maar steevast moesten slikken als bleek dat in Eindhoven op vrijdag-

avond geen klap te doen viel. Sietske Aussems – inderdaad, familie van Thom – hielp als kwartiermaker om Strijp-S nieuw leven in te blazen toen Philips daar tussen 2004 en 2009 stapsgewijs vertrok. “De vraag naar een meer stedelijke vibe gaf een boost aan Strijp-S, want die 27 hectare industrieel erfgoed vlakbij het centrum was daar een uitgelezen plek voor.” Het was wel enorm pionieren. “Het heette toen Philips er nog zat ook wel ‘De verboden stad’. Om het hele terrein heen stonden hekken, en bewakers lieten alleen wie er werkte naar binnen. In 2004 ging als eerste het Klokgebouw uit de hekken. Het gebouw was totaal gestript. Er was niks: geen drinkwater, geen toiletten. Ik heb toen het Edit Festival georganiseerd: iedereen die iets wilde doen op een podium, mocht dat komen doen, drie dagen lang.” Ofwel: gewoon maar ergens beginnen en ruimte bieden voor experiment, helemaal in

de geest van Philips. “Dat sloeg aan, er kwamen 2.000 bezoekers op af. Mensen waren natuurlijk nieuwsgierig, want al die tijd hadden ze dat immense terrein in hun stad niet mogen betreden. Nu mochten ze komen koekeloeren.” Vervolgens ging Aussems junior op zoek naar mensen die iets wilden, die ideeën hadden. “We hebben expliciet niet vanuit de gebouwen gedacht en hoe die gevuld moesten worden, maar vanuit de mensen en wat zij wilden en nodig hadden. We focusten op urban sports, muziek, design. Er kwam een Art & Tech festival, er kwamen dancefestivals zoals Extrema en Awakenings, er kwam een skatepark, de Dutch Design Week werd geboren... We ploegden met elkaar door de modder, er waren nog geen wegen, iedereen hielp elkaar. We namen de tijd, zochten niet meteen een bestemming voor elk gebouw dat leeg kwam te staan. Eerst →

“Het was een kwestie van competenties aanboren die al in de stad aanwezig waren” - Thom Aussems

→ zorgden we voor wat bedrijvigheid op de begane grond. Pas later verhuurden we de Apparatenfabriek aan zo'n 130 pionierende bedrijfjes. En toen pas zijn we met de woonfunctie aan de slag gegaan. Tegen die tijd was het terrein tot leven gekomen als spannend stedelijk gebied en wilden mensen er graag komen wonen."

Co-creatie

Wat zijn volgens Sietske Aussems de factoren die tot Eindhoven's wederopstanding hebben geleid? "Ik denk allereerst de cultuur van co-creatie die we hebben gekoesterd. Dat wij niet bepaalden wat er moest komen, maar dat we samen met een kunstenaar als André Amaro, een horeca-ondernemer als Eveline Wu en creatieve geesten als Chris Voets en Hugo Vrijdag van de Ontdekfabriek durfden te dromen en mooie plannen voor het terrein smeedden. Een bottum-upaanpak dus, en denken op de lange termijn. Dit in tegenstelling tot wat vaak gebeurt bij gebiedsontwikkelingsprojecten: slopen, plannen maken, in het begin al het einddoel willen bepalen, een leidende rol voor projectontwikkelaars. Voor Strijp-S is heel belangrijk dat het nooit 'af' zal zijn, dat we hier blijvend ruimte geven aan het experiment. En dat iedereen hier een gezicht heeft. Er zitten hier geen franchise-ondernemingen, geen ketens. Want dan krijg je geen verbinding. Op Strijp-S heeft iedereen een eigen verhaal, dat is onze kracht. Je moet denken vanuit mensen, niet vanuit bedrijven of gebouwen."

Eindhoven als ecosysteem

Elies Lemkes, inmiddels lector Duurzaam Produceren aan de HAS Hogeschool, ziet het huidige succesvolle Eindhoven "als een heel eigen en fijnmazig ecosysteem", dat de crisis heeft weten te overleven door voort te bouwen op de fundamente die Philips achterliet na een eeuw van hoogwaardig produceren en innoveren. "Zo'n ecosysteem kan je niet zomaar ergens anders nabootsen. Maar je kunt er wel van leren." Ze somt een aantal factoren op. "Tussen bestuurders van de diverse spelers zoals overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen, moet een enorm onderling vertrouwen bestaan. Dat is de basis. Er moet ook een duidelijke gemeenschappelijke agenda zijn. Je moet allemaal

"Voor Strijp-S is heel belangrijk dat het nooit 'af' zal zijn" - Sietske Aussems

hetzelfde kaartje in de zak hebben met daarop de punten die je voor elkaar wilt boksen. Dat is makkelijk als het crisis is, want urgentie werkt samenbindend, maar ook in betere tijden kom je met elkaar dan verder. Ten derde: de economie trekt zich niets van administratieve grenzen aan, dus denk en handel grensoverschrijdend. Kijk gewoon waar overeenkomstige belangen en kansen liggen. Ten vierde: formuleer zo concreet mogelijke doelen. Dat laatste heeft ons enorm geholpen toen in 2008 de financiële crisis uitbrak. Samen met toenmalig burgemeester Rob van Gijzel gingen we meteen in overleg met de captains of industry. De angst was dat men mensen moest ontslaan en daardoor binnen de kortste keren alle potentieel uit Eindhoven zou verdwijnen. Toen is onder meer de kenniswerkersregeling ontworpen: hooggekwalificeerde professionals werden niet ontslagen maar gedetacheerd bij kennisinstellingen en deels betaald door de overheid. Zo bleven ze voor de regio behouden."

Humuslaag

Gevraagd naar succesfactoren ziet Thom Aussems vooral typisch Eindhovense omstandigheden en cultuuraspecten die leidend waren in de wederopstanding van de stad. Hij roemt net als Lemkes de Zuidoost-Brabantse humuslaag van vertrouwen,

elkaar iets gunnen, samenwerken. "Die is al lang geleden ontstaan doordat er op de schrale gronden alleen door sappelen en samenwerken een bestaan kon worden opgebouwd. En die heeft zich later doorontwikkeld doordat bij Philips alle onderdelen samenwerkten om tot resultaat te komen." Van zo'n cultuur van 'samen de schouders eronder' kunnen ze in de rest van Nederland alleen maar dromen, meent Aussems. Hij heeft wel één tip die overdraagbaar is naar andere transitieprocessen: *fuck the plan!* "Al die lui die met elkaar in achterkamertjes jarenlang over een stedenbouwkundig plan zitten te ouwehoeren: zonde van de tijd. Je moet vooral geen plan ontwikkelen waar iedereen zich aan moet conformeren, dan druk je juist interessante initiatieven de kop in. Ik heb dat zien gebeuren op het Storkterrein in Amsterdam, waar Van den Ende een tijdelijk theater had. Dat moest weg omdat het niet in het plan paste. Van de gekke natuurlijk, want het was een hartstikke mooi initiatief voor die plek. Op Strijp-S dreigde het te gebeuren rondom de skatehal, een van de meest succesvolle initiatieven op het terrein met een enorm aanzuigende werking. Daar hebben we gelukkig een stokje voor weten te steken. Zet vooral alleen maar wat stippen op de horizon. Je kunt veel sneller beweging creëren en organiseren als je het simpel houdt." □

Laura Vegter (42)
Beroep: schrijver en onderzoeker
Missie: mensen in verbinding met de natuur laten leven

Je hebt een boek geschreven, *Naar de Aarde. Hoe word ik een groene pionier? Waar gaat dat over?* "Over de zoektocht naar hoe we meer in verbinding met de aarde kunnen leven. Ik merk in mijn eigen leven dat het moed vraagt om een nieuwe weg in te slaan. Daarom ben ik op zoek gegaan naar voorbeelden, mensen die al een sprong in het diepe hebben genomen. Ik zocht mensen die de duurzamere omgang met de natuur uitdragen met een eigen project, zoals een wormenhotelbouwer in de stad of een pleitbezorger van drinkbare rivieren. Ik noemde ze groene pioniers."

Waarom wilde je je eigen zoektocht delen in een boek? "Schrijven is mijn manier om bij te dragen aan de transitie. Door inspirerende voorbeelden te belichten wil ik hoop bieden. En laten zien hoe belangrijk levensmoed is. De mensen die ik heb geïnterviewd hebben de regie genomen over hun leven, soms aangespoord door een persoonlijke crisis. Ze doen nu waar ze blij van worden, op een manier die bijdraagt aan een groenere wereld."

Wat is je volgende stap? "Een nieuwe wending geven aan je leven kan niet vanuit een huiskamer met een laptop. Ik wil mensen bij elkaar brengen, want zo'n zoektocht naar een groene levensstijl en groene woonplek is in je eentje niet te doen. Als enkeling tegen de mainstream in zwemmen is heel zwaar. Nu het boek uitgebracht is, wil ik de pioniersverhalen graag verder verspreiden in de wereld. Ik geef workshops waar deelnemers elkaar inspireren en bemoedigen bij het zetten van nieuwe stappen voor de aarde."

"Een nieuwe wending geven aan je leven kan niet vanuit je huiskamer"

Weerbaar tegen water

In miljoenenstad Guayaquil lopen de bewoners van arme wijken het meeste risico bij natuurrampen. De gemeente traint burgerbrigades die in geval van nood weten hoe te handelen. Met als positief bij-effect: meer zelfvertrouwen en een stem in de besluitvorming. Tekst en beeld **Sanne Derks**

Guayaquil is met 3 miljoen inwoners de grootste stad van Ecuador. Het is een van de meest kwetsbare steden ter wereld voor de gevolgen van klimaatverandering. De zeespiegel stijgt en door het kortere regenseizoen worden de buien heviger, waardoor de kans op overstromingen toeneemt. Daarnaast ligt de stad op de Pacifische Ring van Vuur: een gebied rondom de Grote Oceaan waar regelmatig aardbevingen en vulkaanuitbarstingen plaatsvinden. Toch blijft de stad nieuwe inwoners aantrekken. En dat leidt tot een levendige illegale handel in land. Criminelen bezetten land dat niet van hen is en verkopen het aan de nieuwkomers. Hierdoor zijn enorme ‘informele’ wijken ontstaan, die continu groeien en veranderen. Naar schatting leeft 60 procent van de inwoners van Guayaquil in dergelijke informele wijken. Het leven speelt zich er af buiten het zicht van de overheid. Er zijn geen straatnamen of huisnummers, bewoners staan niet geregistreerd. Vaak voeren zij een jarenlange strijd om legalisatie van hun land en woning, zodat zij aanspraak kunnen maken op basale voorzieningen als elektriciteit, waterleidingen en wegen.

In 2008 had Ecuador een wereldprimeur in het milieurecht. Als eerste land ter wereld nam het de rechten van

de natuur op in de grondwet. Volgens de Ecuadoriaanse grondwet dienen zowel de natuur als de mensen beschermd te worden tegen rampen. In iedere gemeente werd een afdeling risicomanagement opgetuigd om dit ideaal te verwezenlijken.

Zo ook in Guayaquil, waar de afdeling zich speciaal richt op de bewoners van de informele wijken. Want zij lopen het meeste risico, in hun zonder vergunning gebouwde huizen, op de heuvels rondom het stadscentrum. Bij hevige regenval sleuren modderstromen de huisjes, vaak gebouwd van hout en palmladeren, zo mee de berg af. De afdeling risicomanagement leert de bewoners allereerst hoe ze zich in brigades kunnen organiseren en contact met elkaar en de gemeente kunnen onderhouden. Daarna worden ze getraind in het verlenen van eerste hulp en crisismanagement.

De eerste brigades werden in 2015 gevormd met steun van de Nederlandse afdeling van ontwikkelingsorganisatie CARE. De succesvolle aanpak is door de gemeente voortgezet, waardoor Guayaquil nu maar liefst 28 actieve brigades telt. Samen maken ze de stad meer weerbaar tegen de gevolgen van klimaatverandering. →

Mensen | Burgerbrigades in Equador

1 - Na hevige regenval, aardbevingen of landverschuivingen lopen de brigades controlerondes door de wijk. Ook grijpen ze in als nieuwkomers hun huizen bouwen op plaatsen met een verhoogd risico.

2 - Door simulatietrainingen leren de brigades reageren op natuurrampen en andere incidenten. Ook leren zij hoe ze de hulpdiensten kunnen bereiken en hoe het best te rapporteren over de gebeurtenissen.

3 - Leden van de brigades geven aan dat de trainingen hun meer zelfvertrouwen geven. En dat ze er waardigheid aan ontlene n als ze met hun uitrusting de wijk in trekken. “Door de training voel ik me veel beter voorbereid op branden, overstromingen en aardbevingen”, vertelt Jaime Criana Luna. “Ik heb nu meer inzicht in de risico’s in onze wijk. En ik ben er trots op dat ik levens kan redden.”

4 - Voor de afdeling risicomanagement is een meldkamer in het leven geroepen. De meldkamer staat in verbinding met 1100 camera’s die door de hele stad heen zijn geplaatst. Politie, brandweer en het lokale transportbedrijf analyseren de beelden om direct op rampen en problemen te kunnen reageren. De brigades rapporteren ook aan deze meldkamer.

5 - De afdeling risicomanagement heeft met behulp van de inwoners de risico’s per wijk in kaart gebracht. Er zijn evacuateroutes uitgezet en er is signalering aangebracht om de bewoners naar veilige plekken te leiden in het geval van calamiteiten.

6 - Mónica Menéndez, adjunct-directeur van de afdeling risicomanagement, bezoekt de brigades regelmatig. Ze legt uit dat de brigades verschillende fases doormaken. “Allereerst moeten ze leren zich te organiseren, daarna krijgen ze trainingen. Uiteindelijk zie je de brigades uitgroeien tot politieke organen die ook op andere vlakken voor de rechten van de wijkbewoners opkomen en beslissingen nemen.” Dankzij korte lijntjes met de gemeente lukte het sommige brigades bijvoorbeeld al om waterleiding of een sportveld aan te laten leggen.

Polder versus fjord

Wat kan Nederland leren van Zweden?

De klimaatverandering stoppen? In Zweden hip en spannend, iets om je uiterste best voor te doen. In Nederland een punt van discussie, iets dat al snel kapotgepolderd wordt. De verschillen drongen zich afgelopen zomer op aan Janneke Juffermans, toen zij met haar dochters door Zweden reisde. Tekst **Janneke Juffermans** Beeld **Shutterstock**

Afgelopen zomer, na een vermoeiende autorit, zat ik op een milieuvriendelijke zaagsel-wc. Ik was met mijn twee dochters in Zweden, op een paradijselijke plek met een fjord voor ons alleen, vlak boven Göteborg. Ons huisje (stuga) was klein en knus, met drie bedden en een keukentje. Douchen kon op de veranda met zicht op rotsen, groen en zee. De wc langs het pad verderop verbruikte geen water en produceerde menselijke compost. De verhuurster van de plek legde ons uit dat “Zweden heel milieubewust zijn”. Of we zo min mogelijk afval wilden produceren en dat bovendien in de

daarvoor bestemde kliko’s 5 kilometer verderop wilden scheiden. Dat deden we en dat bleven we doen. Elke camping die we in de weken erna bezochten had een zogenaamd ‘Miljöstation’, een centrale plek op de camping met veel kliko’s en grote tonnen om zeer gedetailleerd afval te scheiden. Nu ja, behalve die ene camping die in handen was van Nederlandse eigenaren dan. De verhuurster had gelijk. In Zweden werd op 15 juni 2017 de meest ambitieuze klimaatwet ter wereld aangenomen, met 85 procent van de stemmen in het parlement. Zweden wil in 2045 volledig klimaatneutraal zijn. Op de *climate change performance index*, een onafhankelijke ranglijst, staat Zweden

op nummer één. Nederland bevindt zich ergens halverwege.

Vanaf de kleuterschool

Waarom doet Zweden het zoveel beter dan Nederland? Volgens de Slowaakse duurzaamheidscoach Andrea Orsag wordt Zweedse kinderen al van jong af aan geleerd om respect voor de natuur en aandacht voor het milieu te hebben. “Op de kleuterschool gaat het al over recycling”, vertelt Orsag, die zowel in Zweden als in Nederland woont. “In Zweden is duurzaamheid iets leuks, een uitdaging, en hip om te doen”, zegt ze. De overheid zorgt voor de juiste infrastructuur en prikkels. “Overal waar mensen

wonen is binnen een straal van 300 meter een recyclestation. Mensen krijgen kleine subsidies en vouchers voor recyclen. Bovendien zijn de belastingen verlaagd voor de aankoop van gerepareerde spullen en is er een warenhuis met alleen maar tweedehands goederen.”

Zelfs de Zweedse pubers – doorgaans niet de leeftijdsgroep waarbinnen opruimen heel populair is – zijn zuinig op de natuur. Tijdens een vakantiemaaltijd bij de McDonalds keken we verbaasd toe hoe bij het opruimen het afval tot op het niveau van verschillende soorten papier gescheiden werd. Het papier op het dienblad ging in een ander vak dan het papier dat om de frietjes had gezeten. En inderdaad, ook de plaatselijke puberjeugd deed dit met grote zorgvuldigheid. Hoe anders dan in Nederland, waar rondom de McDonalds vlakbij ons huis de straat regelmatig bezaaid ligt met afval.

Liefde voor de natuur

Yannick Wassmer woonde de afgelopen 3 jaar in Zweden in het plaatsje Karlskrona. Hij gaf er op de universiteit les over leiderschap en duurzaamheid. “Het komt door de

natuurlijke kwaliteiten van het land”, zegt hij. “Zweden hebben een andere relatie met de natuur. Ze zijn veel buiten. Dat vergroot hun zorg voor de omgeving.”

Ook Manu Busschot benadrukt het effect van opgroeien in de natuur. Hij is oprichter van KlimaatGesprekken, een Nederlandse organisatie die de CO₂-uitstoot van individuen probeert te verminderen. “Uit verschillende onderzoeken, zoals dat van de Engelse professor Bird, blijkt dat mensen die buiten opgroeiden of goede natuurervaringen in hun jeugd hadden, zich drukker maken over het klimaat.”

Dat buiten zijn is in Zweden bijna onvermijdelijk. Er wonen 10 miljoen mensen in Zweden, op een oppervlakte van 450.000 km². Ter vergelijking: in Nederland leven we

met 17 miljoen inwoners op een oppervlakte van slechts 41.000 km². De leegte en uitgestrektheid van het Zweedse landschap is voor ons onwennig. Van de zomer reed ik met mijn dochters van Vimmerby, een klein stadje in het midden van Småland, naar het zuidelijk gelegen Trelleborg. We hadden de hele dag doorgebracht in het Astrid Lindgrenpark van Vimmerby. We waren moe, het begon al te schemeren. Het eerste stuk over de snelweg was er niets aan de hand. Tot die snelweg plotseling veranderde in een onverhard bosweggetje. Met een bijna lege telefoon in een donker, verlaten bos voelde ik me allesbehalve rustig. Steeds opnieuw keken we op de routeplanner: zouden we iets verkeerd hebben ingetikt? Een half uur later werden we gerustgesteld door →

Alsof de A50 onderbroken wordt door een onverhard kronkelweggetje over de Veluwe

→ de vertrouwde aanblik van een zesbaansweg die – al even plotseling – uit de duisternis opdook. Alsof de A50 tussen Apeldoorn en Arnhem onderbroken wordt door een onverhard kronkelweggetje over de Veluwe. Dat het behoud van natuurschoon het wint van het gemak van een snelweg is niet vreemd in Zweden. Er leven sterke romantische gevoelens over de ongerepte natuur, vertelt Sjoerd Uitslag. Hij was actief als gemeenteraadslid voor de SP in Wijk bij Duurstede voor hij naar Zweden vertrok, om er samen met zijn vriend een permacultuur-project te beginnen in een klein dorp in Jämtland. “Waar de gemiddelde Nederlander in de herfst met de algenspuut of bladblazer in de weer is, trekken de Zweden eropuit om bessen en paddenstoelen te plukken. Er is in Zweden ook een sterke terugnaar-het-platteland-beweging met invloedrijke opiniemakers en tijdschriften over zelfvoorzienend leven, handwerk, ambachten en duurzaamheid. Er zijn zelfs Volkshogescholen waar iedereen kosteloos opleidingen kan volgen die met duurzaamheid en ambachten te maken hebben.” Zelf deed hij er een jaaropleiding en leerde leven als kleine boer: smeden, weven, dierenverzorging en slacht, groente kweken, jagen, vissen, timmeren, brood bakken en kaas maken. “Het is in Zweden heel normaal om zo in je levensonderhoud te voorzien. In Nederland hangt er dan al gauw een geitenwollensokken-vibe om je heen.”

Hernieuwbare hulpbronnen

Het Zweedse landschap geeft het land niet alleen een voorsprong wat betreft de liefde voor de natuur, maar ook op het gebied van de energietransitie. Uitslag: “Zweden is grotendeels bedekt met bos. Eén derde van alle energie voor verwarming van huizen en warm water voor huishoudens komt van hout.” Een rapport uit 2014 van Energimyndigheten bevestigt dit. Daarbij

staat Zweden wereldwijd bekend om haar duurzaam bosbeheer. Ook heeft Zweden, vooral in het noorden, snelstromende rivieren met watervallen, waarmee elektriciteit wordt opgewekt. Uit gegevens van het Nederlandse Planbureau voor de Leefomgeving blijkt dat de elektriciteitsvoorziening in Zweden vrijwel geheel gebaseerd is op hernieuwbare energie (bij ons slechts 16 procent) en dat de verwarming van twee derde van de huishoudens hernieuwbaar is. In Nederland is dat percentage verwaarloosbaar. “We zijn nog grotendeels aangewezen op fossiele brandstoffen. Zweden heeft voor de meeste hernieuwbare hulpbronnen gewoon een gunstiger uitgangspositie dan Nederland.” Dat mag dan zo zijn, maar ook de Zweedse ambities gaan verder dan die van Nederland. Zweden heeft de hoogste belasting op de uitstoot van CO₂ ter wereld. Voor burgers én bedrijven. En dat leidt tot innovatie. Zo worden in 34 energiecentrales in heel Zweden nu geen fossiele brandstoffen meer verstoekt.

Twijfelindustrie

Zijn er in Zweden dan helemaal geen tegengeluiden te horen? Toch wel. Sommige maatregelen leiden tot gemopper onder de inwoners, merkt Saskia van Onck. Zij woonde tot haar 18e in Zweden, vervolgens 32 jaar in Nederland en inmiddels alweer 12 jaar in Zweden. In het kleine, conservatieve platte-

landsdorpje met honderd inwoners waar Van Onck woont, ziet ze ontevredenheid over de klimaatmaatregelen die bijvoorbeeld leiden tot hogere benzineprijzen. Op het platteland zijn veel mensen afhankelijk van hun auto. Van Onck maakt zich zorgen over de toekomst van Zweden. De extreem-rechtse partij Sverige Demokraterna (SD) is momenteel de grootste in de peilingen, met name vanwege de toenemende onrust rond vluchtelingen in Zweden. Deze partij heeft de neiging om klimaatverandering te betwijfelen. Van Onck: “Wat nu als de SD ooit gaat regeren? Dan worden misschien allerlei maatregelen weer teruggedraaid.” Toch zal ook de SD hooguit vragen stellen bij de omvang van klimaatverandering en deze niet echt ontkennen, stelt Uitslag: dat is on-Zweeds. Greta Thunberg was in september te gast bij talkshowhost Trevor Noah in de VS, het land dat op de *climate change performance index* de een-na-laatste plaats inneemt. Ze vertelde er dat “in de VS klimaatverandering wordt gezien als iets waarin je gelooft of niet. Bij ons is het een feit.” De SD vindt wél dat Zweden al genoeg doet op milieugebied, zegt Uitslag. “Ze vinden dat opkomende economieën maar eens aan de slag moeten gaan.”

In Nederland is veel meer ruimte voor scepsis, vertelt Busschots. “We hebben een twijfelindustrie. Neem bijvoorbeeld de in Amsterdam gevestigde Climate Intelligence Foundation, die twijfel zaait en initiatiefnemer was van een brief aan de VN waarin stond dat er geen klimaatcrisis gaande is.” In die brief roept de organisatie de VN op om “deskundigen van beide kanten” bij het debat te betrekken. Deskundigen van beide kanten zijn er niet, betoogt klimaatweten-

sapper Bart Verheggen in een recent interview met *Trouw*. Hij ziet media in dezelfde valkuil trappen: ook zij laten zowel klimaatwetenschappers als klimaatsceptici aan het woord, volgens het principe van hoor en wederhoor. “Een uitstekend principe natuurlijk,” zegt Verheggen, “maar niet als het wetenschap betreft”. En: “Door experts en twijfelaars tegenover elkaar te zetten, kan de gemiddelde lezer denken dat de waarheid in het midden ligt”. Verheggen vermoedt dat het niet erkennen van klimaatverandering veel te maken heeft met het niet willen nadenken over oplossingen – laat staan het implementeren ervan – omdat die natuurlijk pijn gaan doen. Bovendien ziet hij dat de twijfel duidelijk politiek-ideologisch gedreven is en vooral gebezigd wordt door rechtse partijen, over het algemeen partijen die overheidsbemoeienis willen beperken en veel willen overlaten aan ‘de markt’.

Meestribbelen

Die markt heeft vaak heel andere belangen. Magda Smink promoveerde in 2016 op een proefschrift waarin ze aantoonde hoe bedrijven zoals Coca-Cola, Philips en Gasunie in Nederland het overheidsbeleid beïnvloeden en bewust tegenwerken. Ze hebben volgens Smink een lange adem en maken gebruik van verschillende technieken. Zoals ‘meestribbelen’ (een beetje meebewegen en een beetje tegenstribbelen), rapporten uitbrengen die duurzame plannen (zoals een idee

om statiegeld te heffen op plastic flesjes) ontkrachten en andere voorstellen doen. En “als ze hun zin niet krijgen, vragen ze hulp van werkgeversorganisatie VNO-NCW”, zegt Smink in een interview met *Vrij Nederland*. “In Nederland wordt gepolderd over oplossingen die door gevestigde belangen zijn voorgekauwd. Wie zit er dan aan het stuur: de politiek of de industrie?” Ook in Zweden wordt gelobbyd. De Zweedse VNO-NCW, de Svenskt Näringsliv, pleit bijvoorbeeld tegen milieubelastingen. Toch lijkt deze lobby vooralsnog kleiner van omvang en vooral minder effectief dan die in Nederland. Ondertussen bewegen we ook in Nederland al ‘meestribbelend’ wel de goede kant op. We moeten wel, al was het maar vanwege het Klimaatakkoord. Twee jaar na Zweden is nu ook bij ons een klimaatwet aangenomen. De doelen in die wet: 49 procent minder CO₂-uitstoot in 2030 en 95 procent in 2050. Verder willen we in 2050 alle energie CO₂-neutraal opwekken, dus 5 jaar later dan Zweden. Nederland voldoet daarmee aan de eisen die het Klimaatakkoord stelt, maar de Zweedse wet is veel ambitieuzer. Wassmer: “De Zweedse overheid is nooit bang geweest om impopulaire maatregelen te nemen. Die ambitieuze klimaatwetgeving is daar een voorbeeld van. Bij dat soort beslissingen staan andere waarden centraal dan winstmaximalisatie en groei.” In Nederland lijkt het politici aan moed te ontbreken. Zo werd het oorspronkelijke voorstel van de klimaatwet afgezwakt door

partijen die bang waren dat we onze handelspositie in gevaar zouden brengen. Ook werden ideeën voor halvering van de veestapel om de stikstofuitstoot te verminderen snel ingetrokken toen de boeren protesteerden. Hetzelfde gebeurde toen de bouwers het Malieveld op gingen. Het besluit om 100 te rijden werd gebracht als een ‘vervelende maatregel’ en bovendien wil de overheid er natuurgebieden voor opofferen. Het getuigt allemaal van halfslachtigheid. Dan Zweden. Het viel me tijdens onze vakantie op hoe laag de maximumsnelheid in Zweden was. Vaak niet hoger dan 80 en werkelijk iedereen hield zich eraan. Ze doen het echt niet slecht daar in het land van Pippi, The Bridge, Abba en kaneelbroodjes. Wat kunnen we nu van de Zweden leren? Ik denk: genieten van de natuur en deze in ere houden. De wetenschap serieus nemen. En elkaar vervolgens niet de hete aardappel toespelen, maar allemaal aan de slag: overheid, bedrijven en individuen. En als we om inspiratie verlegen zitten, kunnen we altijd bij de Zweden in de leer. Na onze vakantie stuitte ik op een initiatief van de Nederlandse organisatie Modulo Milieustraten, die een inspiratiereis voor gemeenten organiseert naar Eskilstuna. Het Zweedse Eskilstuna heeft de ambitie om het meest milieuvriendelijke stadje ter wereld te worden. Met zo’n doelstelling wordt het klimaat iets spannends en leuks. Iets om je uiterste best voor te doen. □

BEN IK HET NOG ALS IK ER BEN
zonder vrieskou, als de kans op
een snoek bevroren in de sloot
roodgoud in winters polderlicht,
met schaatsen op je stuitje vallen
of huilen om je steenkoude vingertoppen
nihil geworden is, wordt wie ik
ben dan niet onmededeelbaar,
ben ik als ik mezelf in woorden
tracht te gieten voortaan gedwongen
te evoceren wat definitief voorbij is
voor een volk van elfstedenzwemmers
dat al zwemmend verwikkeld is
in een krachtmeting met de geologie zelf?
Voorlopig blijven we kinderen
van een interglaciaal, sneeuwpoppenbouwers
die hun heden prehistoriseren, wel
toenemend zorgelijk over de mate waarin.
Maar onze nostalgie reikt niet zo ver
als onze greep naar brandstof.

Jan-Willem Anker (41)
Beroep: romanschrijver en dichter
Missie: betekenis geven aan het leven in
tijden van klimaatcrisis

**Hoe behandel je milieu- en klimaat-
problematiek in je boeken?** “Mijn laatste
dichtbundel *Ware Aard* bevat de gedichten-
reeksen ‘Nieuw weer’ en ‘Boze zomers’. Ik
probeer in deze reeksen enigszins in het
reine te komen met de klimaatcrisis. In mijn
roman *Vichy* spelen symptomen op de ach-
tergrond: de hoofdpersoon heeft het zwaar
door hitte, leidingwater is op rantsoen en
de rivier zit vol blauwalg. Maar de invloed
daarvan op het verhaal blijft subtiel. Na dit
boek besepte ik hoe moeilijk het schrijven
van klimaatfictie is.”

Waarom is dat zo lastig? “Het risico is dat je
vervalt in dreigende clichés over een ver-
schrikkelijke toekomst. Dat soort beelden
aanleveren wil ik niet, want de ellende
vindt nu al plaats. Een utopisch verhaal
verzinne is lastig, want denkbeeldige sys-
teemveranderingen vind ik niet gauw over-
tuigend. Zeker als je bedenkt dat ons leven
grotendeels uit alledaagse beslommingen
bestaat. Ik denk dus liever na over wat het
betekent nu te leven in het Antropoceen
(tijdperk waarin het klimaat en de atmo-
sfeer gevolgen ondervinden van menselijke
activiteit, red.). In de Nederlandse literatuur
gebeurt dat nauwelijks.”

**Wat drijft je om over het klimaat te blijven
schrijven?** “Ik houd erg van schrijven, ook
over de mooie, maar vergiftigde wereld
waarin we leven. De klimaatcrisis is zo
omvangrijk, dat ik er hoe dan ook over
moet schrijven. Het is een obsessie gewor-
den, alsof ik over een lijn ben gestapt en
niet meer terug kan naar de andere kant.
Literatuur die niet over de klimaatcrisis
gaat, lijkt wat mij betreft op escapisme. Een
afleiding om niet na te hoeven denken over
wat er momenteel gebeurt.”

“De klimaatcrisis is zo omvangrijk,
dat ik er hoe dan ook over moet schrijven”

Alleen de bergen zijn mijn vrienden

De Koerdisch-Iraanse schrijver Behrouz Boochani ontvluchtte zijn vaderland in 2013, werd na lange omzwervingen uit zee gevestigd door de Australische marine en vervolgens jarenlang illegaal vastgehouden op een eiland, samen met andere bootvluchtelingen, uit het zicht van iedereen, ver van de bewoonde wereld. Zo’n zin is makkelijk geschreven. Eén zin, één verhaal. Je leest het en je weet globaal wat hem is overkomen. Als iemand over hem begint, kun je meepraten. Hij is een asielzoeker. Een vluchteling. Je weet ervan. Je hebt ervan gehoord. En toch weet je nog niks. Het is ook niet zo makkelijk, want ... hoe beschrijf je wat hem echt is overkomen? De pijn. De angst. De onmacht. Hoe breng je zoiets onder woorden? “De overheid heeft dit systeem in het leven geroepen en creëert namen om haar macht te vestigen en verstevigen”, zegt hij er zelf over. “Ik probeer die taal zo min mogelijk te gebruiken. (...) Ik geef me niet over aan de taal van de onderdrukkende macht. Ik creëer mijn eigen taal om het fenomeen Manus-gevangenis kritisch te analyseren.” Hij put daarbij uit orale en literaire tradities van Koerdische folklore, en combineert deze met moderne poëzie, journalistiek, filosofie, getuigenverslagen en zelfs politieke analyse. Zo toont hij ons, op zijn manier, het proces van ontmenselijking waar de Australische bewakers hem en de andere vluchtelingen toe dwingen. Heel tastbaar en aangrijpend. Als het Boochani lukt ongemerkt een mobieltje te bemachtigen, smokkelt hij zijn teksten per app naar de bewoonde wereld, naar bekenden op het vasteland. Daar wordt een uitgever gezocht, terwijl hij zelf in de rimboe zit. In de regen. In de hitte. In gevangenschap. Jaar na jaar na jaar na jaar. De natuur is hem een toevluchtsoord. Niet alleen in tijden van liefde, rouw of recreatie, zoals we dat in Nederland best vaak zien, maar heel concreet: een plek waar hij zich kan verbergen, waar het systeem geen vat op heeft, waar hij zichzelf weer kan vinden. “Waar kom ik vandaan?” vraagt hij zich vertwijfeld af. “Uit het land van rivieren, van watervallen, van oeroude gezangen, het land van bergen.” In zijn jeugd vluchtten de mensen de bergen in als de gevechtsvliegtuigen hun dorpen bestookten. Ze namen alles wat ze konden dragen mee en vonden zich een toevluchtsoord in de kastanjabossen op de hellingen. “Alleen de bergen zijn mijn vrienden.”

Thomas van Slobbe

Alleen de bergen zijn mijn vrienden; verslag vanuit de Manus-gevangenis, Behrouz Boochani. Uitgeverij Jurgen Maas, Amsterdam, 2019. ISBN 9789491921698. 384 pagina’s. Prijs € 24,99.

PUBLICATIES

Klimaatangst

In deze derde roman van de Amerikaanse schrijfster Jenny Offill speelt klimaatverandering een belangrijke rol. Hoofdpersoon Lizzie wordt gevraagd brieven en mails te beantwoorden die binnenkomen bij een populaire podcast over de ondergang van de aarde. Terwijl ze zich verdiept in klimaatangst en eindtijddenken, worstelt ze met haar eigen overlevingsstrategieën.

Weersverwachting, Jenny Offill. De Geus, februari 2020. ISBN 9789044543377. Paperback. 192 pagina’s. Prijs: € 20,00.

Brief aan alle Nederlanders

Rutger Bregman maakt zich zorgen. Heel erg zorgen. En hij wil dat alle Nederlanders te horen krijgen wat hij heeft ontdekt: dat de gevolgen van klimaatverandering voor Nederland veel erger zijn dan de meeste mensen zich realiseren. Dus schreef hij een brief, die voor iedereen gratis te lezen is. De urgentie spat er vanaf: het voortbestaan van Nederland staat op het spel. En voor wie denkt dat het allemaal wel mee zal vallen heeft Bregman ook een boodschap. Dat dachten ze namelijk in 1953 ook, voordat de Watersnoodramp plaatsvond.

Het water komt, Rutger Bregman. De Correspondent, januari 2020. Gratis verkrijgbaar als online artikel, e-book, luisterboek en paperback via decorrespondent.nl/hetwaterkomt.

Zuiderzee

Groots ingrijpen in het landschap is Nederland niet vreemd. Met de aanleg van de Afsluitdijk werd in 1932 de Zuiderzee omgetoverd tot IJsselmeer. Wat betekende deze transformatie voor de kustbewoners, die leefden van de visserij? Eva Vriend vertelt hun verhaal aan de hand van de levensgeschiedenissen van vier families uit Urk, Volendam, Spakenburg en Wieringen. Een verhaal over traditie, identiteit en veerkracht.

Eens ging de zee hier tekeer, Eva Vriend. Uitgeverij Atlas Contact, februari 2020. ISBN 9789045036311. Paperback. 368 pagina’s. Prijs: € 24,99.

Telenovela over milieuactivisten

Met Bolsonaro aan het roer hebben milieu- en mensenrechtenorganisaties in Brazilië het zwaar. In plaats van pal te staan voor de rechten van de inheemse bevolking of de Amazone te beschermen tegen bedreigingen van bosbouw, landbouw en mijnbouw, juicht hij iedere economische ontwikkeling juist toe. Critici, natuurbeschermers en oorspronkelijke bewoners zijn vooral een sta-in-de-weg. Dit standpunt wordt in de tiendelige Braziliaanse telenovela *Aruanas* mooi samengevat door de eigenaar van een illegale goudmijn: “De enigen die van het regenwoud houden zijn inheemse mensen en beroemdheden. De massa houdt van geld, en daar zal er straks meer dan genoeg van zijn.” *Aruanas* gaat over een ngo in São Paulo die is opgericht door drie vriendinnen. Twee komen uit de gegoede klasse: de een is een bekende televisiepresentator, de ander topadvocaat. Ze hebben geld, connecties en een zekere macht. De derde is een hardcore activist, die met gevaar voor eigen leven de tip van een journalist en een geheime klokkenluider over een groot milieudelict onderzoekt. De journalist wordt vermoord voordat ze precies weet wat er mis is. Een heleboel, zo blijkt. Vervuild water dat mensen ziek maakt, journalisten en andere critici die worden omgekocht, bedreigd of vermoord. Tussen alle plotwendingen en intriges door (overspel, lust, verraad en corruptie) komen tamelijk urgente en realistische problemen aan de orde. Twintig internationale ngo’s zijn daarvoor uitgebreid geconsulteerd, zoals Amnesty International, het Wereldnatuurfonds en Global Witness. Vooral Greenpeace is nauw betrokken geweest bij de ontwikkeling van het script.

Volgens de makers zijn veel stedelingen in Brazilië niet met milieu of klimaatverandering bezig. Ook voor hen is de Amazone ontzettend ver weg. Deze telenovela (uitgebracht in 150 landen) brengt het allemaal middenin de huiskamer. Binge-watchen voor het klimaat, de mensenrechten en de Amazone. Dat is minder raar dan het misschien lijkt; juist in telenovela’s worden in Brazilië gevoelige of controversiële actuele onderwerpen bespreekbaar gemaakt. Ook zijn de grenzen tussen goed en kwaad niet altijd evident en dus is de nietsontziende eigenaar van een illegale mijn een fantastisch lieve opa voor zijn gehandicapte kleindochter en ook de activisten zijn niet heilig.

De nadruk ligt op de mensen; door hun problemen en onderlinge relaties wordt geprobeerd de kijker te raken en betrekken. We zien gedwongen prostitutie van minderjarige meisjes en het genadeloos afmaken van een inheemse bevolkingsgroep die in de weg zit. Ondertussen kijken politie en politici als het even kan de andere kant op.

Wendy Koops

Aruanas, te koop via www.lumiereseries.com/nl/series/aruanas

TELEVISIE

Grondstoffen

Aan de hand van een potlood laat de Amerikaanse econoom Milton Friedman zien wat er allemaal nodig is om een simpel gebruiksartikel te maken: hout, grafiet, verf, lijm, rubber. Hij gebruikt het om de onzichtbare hand van de vrije markt uit te leggen, maar de mensen die ervoor zorgen dat de grondstoffen beschikbaar zijn of de omstandigheden waaronder ze zijn gewonnen interesseren hem niet. Presentatoren Eva Cleven en Anna Gimbrère gaat het daar wel om. In de zesdelige serie *Bodem in zicht* duiken ze in de wereld achter de materialen die de basis vormen van ons moderne bestaan. Want zonder lithium geen accu, zonder olie geen plastic tas.

Bodem in zicht, 27 februari t/m 2 april om 21.00 uur op NPO 3.

BIOSCOOP

Boerendrama

Steeds maar weer gelooft de Franse boer Pierre dat het met nóg harder werken, extra lenen en steeds verder uitbreiden wel zal lukken om het familiebedrijf rendabel te maken. *Au nom de la terre* begint idyllisch en zonovergoten bij Pierres liefdevolle gezin, maar onheil ligt vanaf het begin op de loer. Gedurende de jaren verandert het boerenbestaan. Machines en stallen worden groter, pesticiden en kunstmest doen hun intrede. Voordat Pierre het doorheeft, ligt de regie bij de bank en de coöperatie en zit hij met een product waarvoor hij zich schaamt en wat niets oplevert. Langzaam gaat hij eraan onderdoor. Regisseur Edouard Bergeon verfilmde zijn eigen jeugd, zowel de gelukkige als de diep ellendige momenten. Hij is tegelijk hard en mild voor zijn vader, die zeker fouten maakte, maar uiteindelijk slachtoffer is van een fout systeem.

Au nom de la terre, draait nu in de bioscopen.

FESTIVAL

Go Short

We omringen ons met planten, kijken natuurdocumentaires en banjeren graag door het bos. Ondertussen staat die natuur waarvan we zo genieten door toedoen van de mensheid onder druk. Reden genoeg voor Go Short, het internationale festival voor de korte film, om in een speciaal programma aandacht te besteden aan de verhouding tussen mens en natuur. Het focusprogramma gaat over de toekomst van de natuur en over haar kracht: afgezet tegen het geweld van de aarde is de mens nietig.

Go Short, van 1 t/m 5 april in Nijmegen.

Wil je ook een leefbare aarde voor iedereen? Doe een Toegift.

Iedereen maakt zich in zijn leven wel ergens sterk voor. Gewoon omdat we dat belangrijk vinden. Maar wat als je er zelf niet meer bent? Met een toegift kun je nog één keer opkomen voor de dingen die jij belangrijk vindt. Geef een schone, gezonde en eerlijke wereld door aan de mensen om wie je geeft.

Waarom wij nalaten aan Milieudefensie

Voor ons is het altijd belangrijk geweest wat er in de wereld gebeurt. Hoe kan het beter? En wat kunnen wij er aan bijdragen?

Sinds de jaren 80 zijn we lid van Milieudefensie. Al voordat we kinderen kregen, hebben we Milieudefensie opgenomen in ons testament. Onze kinderen vinden het prima dat dat zo gebleven is.

Het verhaal over eerlijk omschakelen spreekt ons erg aan. Het is nog een hele uitdaging om ervoor te zorgen dat duurzaamheid betaalbaar is voor iedereen.

Milieudefensie laat echt zien dat het anders kan.

Veel mensen voelen zich machteloos; wat kan ik doen in mijn eentje? We vinden het belangrijk dat Milieudefensie voldoende middelen heeft. Dat moet wel van mensen komen. In een vereniging doet ieder wat ie kan. De een geeft tijd, de ander geld.

Klimaatverandering moet je in samenhang bekijken. Door na te laten aan Milieudefensie vergroten we de kans dat iedereen een goed leven op deze aarde heeft.

Marc en Arnie zijn al sinds de jaren 80 lid en steunen ons met een Toegift

► Wil je meer weten over nalaten aan Milieudefensie?

Vraag de brochure aan en ga in gesprek met Esther Martens.
esther.martens@milieudefensie.nl
of bel 020 5507 424

milieudefensie.nl/toegift

Iedereen grondeigenaar

De Amsterdamse gemeenteraad bedacht in 1904 dat het Naardermeer, die 'waardeloze plas', wel volgeplempt kon worden met stedelijk afval. De anders zo opgewekte en gelijkmoedige Jac. P. Thijsse ontstak in woede en klom met kameraad Eli Heimans in de pen om de plannen af te wenden. De voorgenomen stort, die uiteindelijk niet doorging, vormde de aanleiding om de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland op te richten. Vanuit het idee: we kopen waardevolle natuurgebieden gewoon zelf op, zodat er geen idiote plannen mee kunnen worden uitgevoerd. Een gouden idee, want zonder Natuurmonumenten was er in Nederland heel wat minder natuur overgebleven.

Inmiddels weten we dat het lang niet voldoende is. Er gebeurt buiten de grenzen van die natuurgebieden van alles dat funest is voor de natuurlijke rijkdom binnen die terreinen. Te veel stikstof vanuit de landbouw, om maar eens wat te noemen. Tel daarbij op de dramatische achteruitgang van de biodiversiteit in die landbouwgebieden zélf. Daar moet iets drastisch anders, willen we nog natuurlijke rijkdom overhouden. Alleen gaat dat niet gebeuren als we op de politiek moeten wachten. Minister Schouten gaf een sympathieke voorzet met haar streven naar 'kringlooplandbouw'. Om dat streven na de eerste beste trekkertrek richting Den Haag zelf onderuit te halen. Door te suggereren dat kringlooplandbouw mogelijk is zonder drastische inkrimping van de veestapel. Leugenachtig, karakter- en respectloos. Jegens de Nederlands natuur én de agrarische voorlopers die laten zien dat het anders kan.

We gaan die landbouwgrond gewoon opkopen

Nu is het genoeg geweest! We gaan die landbouwgrond gewoon opkopen, à la Jac. P. Thijsse begin twintigste eeuw. Zo dachten Franke Remerie en Jaap Benschop, die daartoe coöperatie Land van Ons oprichtten. Met het lidmaatschapsgeld wordt landbouwgrond gekocht, die vervolgens natuurvriendelijk wordt ingericht (méér dan biologisch) en verpacht aan natuurminnende boeren. Binnen *no time* hadden ze meer dan duizend leden en binnenkort wordt de eerste grond aangekocht. De ambitie is 300.000 hectare, waarvoor 18 miljard euro nodig is. Geen kattenpis, maar het begin is er. Er gebeurt tenminste wat, je kunt als individu echt iets doen en je wordt nog grondeigenaar ook. Lid worden dus van Land van Ons!

En Hollandse (bloem)kool eten. Een verrassend recept met klassieke groenten uit het Hollandse Landschap.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Eten uit de buurt*, *Lekker landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michiellbussink.nl

Service | Recept

Verklede bloemkool

- 4-5 grote rodekoolbladeren
- 1 bloemkooltje
- 75 gram hazelnoten
- theelepel venkelzaadjes
- theelepel komijnzaadjes
- snuf nootmuskaat
- halve theelepel gemalen piment
- eetlepel tahin
- sap van een halve citroen
- peper en zout
- Nederlandse koolzaadolie
- keukentouw

Stoom de rodekoolbladeren een paar minuten (in een vergiet boven kokend water). Ontdoe de bloemkool van de bladeren, kerf de stromk in met een mes en stoom op dezelfde wijze zo'n 10 minuten. Hak de hazelnoten grof en rooster ze in een droge koekenpan. Doe ze in een blender samen met de overige ingrediënten, zodat een stevige pasta ontstaat. Smeer hier de hele bloemkool mee in. Vouw de rodekoolbladeren er omheen en bind vast met het touw. Vouw er aluminiumfolie omheen, zet 30-40 minuten in een op 175 graden voorverwarmde oven. Haal de aluminiumfolie ervan af, dien op en snijd aan tafel aan.

Recept

Plantaardig

Van de totale CO₂ uitstoot bij de voedsleproductie wordt ongeveer de helft veroorzaakt door vee-teelt. Vlees heeft, zoals iedereen inmiddels weet, een hoge milieubelasting. Een kilo rundvlees verorberen is te vergelijken met 180 kilometer autorijden. Duidelijk. Gefermenteerd, als bolletje ijs of in een botanische cocktail: beter eet je een plant voor de planeet. De veganist van tegenwoordig wordt niet meer afgescheept met een soja-burger!

Voordelen: Gezond. Vaak goedkoper. Plantaardige alternatieven ploppen als paddestoelen de grond uit. Er zijn meer eetbare planten, bloemen en bomen dan je denkt (vogelmuur, honingbes, wilgenbast!). **Nadelen:** Niet iedere kok heeft evenveel zin om de botanische gastronom in zichzelf te ontdekken. Vleeseters missen vaak een bite. **Impact:** Volgens Milieu Centraal bespaar je 850 kilo CO₂ per jaar door dagelijks plantaardig te eten. Makkelijke keuze, zou je denken. Maar niet alles wat plantaardig is, is duurzaam. Voor de productie van een kilo avocado is duizend liter water nodig en als de boontjes op je bord uit Kenia worden ingevlogen, dan is je groente niet zo groen meer.

Kop tot staart

Goed, die biefstuk op een bedje van rucola kan dus niet. Maar wat als je een carnivoor bent in hart en nieren? Het devies van kop-tot-staartkoks: eet niet alleen de billen van de koe, maar het hele dier. Nog een stapje verder gaat het consumeren van plaagdieren. Kraai, rat en gans bijvoorbeeld. Wie durft, kan een workshop *Jagen op ongewone dieren* of *Duiven plukken* volgen.

Voordelen: Meer voedsel voor dezelfde uitstoot, je kunt af en toe toch nog vlees eten. Nieuwe smaken. Herwaardering van ouderwetse recepten, zoals zult. Geen afval. Volgens kop-tot-staartkoks zorgt het eten van het hele dier voor meer respect voor dieren, vooral als je ze zelf doodt en bereidt.

Nadelen: Het vergt misschien wat lef om krokante lamsher-senen of gestoofde muskus-

rat te bestellen of klaar te maken. Onbenut vlees wordt sowieso niet weggegooid, maar bijvoorbeeld voor kattenvoer gebruikt, dus de vraag is hoe groot het kop-tot-staartvoordeel eigenlijk is. En, wie bepaalt wat plaagdieren zijn? **Impact:** De productie van 1 kilo rundvlees kost 25 kilo voer. Twee derde van alle landbouwgrond en een kwart van al ons water wordt gebruikt voor vee-teelt – we kennen de cijfers. Minder verspilling is goed, minder vlees eten veel beter. Het principe is natuurlijk wel ten eerste aan te raden, maar dat kan je ook toepassen op groenten. Geen kop tot staart, maar schil tot pit!

De wereldwijde voedselproductie is goed voor 30 procent van onze CO₂-uitstoot. Dat kan minder. Dus kopen we geen plofkip meer en koken we onze maaltjes met de deksel op de pan. Maar wat als we geen thuiswedstrijd spelen, maar uit eten willen gaan? *Down to Earth* neemt een kijkje in vijf klimaatvriendelijke keukens.

X duurzaam dineren

Lokaal en seizoensgebonden

Voedsel van ver is om verschillende redenen niet duurzaam. Transport, ontbossing en het gebruik van pesticiden zijn er een aantal van. Daarom kun je op steeds meer plekken lokaal en seizoensgebonden eten. Farm-to-tablekoks, wildpluk-cateraars of slow foodies, ze hebben één ding gemeen. Ze koken allemaal niet verder dan hun neus lang is.

Voordelen: Goed voor de plaatselijke economie. Herwaardering van oude en vergeten groenten, gerechten en kennis. Meer band met wat er op je bord ligt. Het eten is verser, dus voedingsstoffen blijven beter behouden. Ingrediënten en gerechten zijn niet altijd verkrijgbaar en dus bijzonder. **Nadelen:** Geen aardbeien in december. **Impact:** Gerechten die compleet bestaan uit wildpluk zitten bomvol CO₂-besparing. Een pannacotta van kamille en lavendel in plaats van een mangomousse, het is een wereld(deel!) van verschil aan transportkilometers.

Waste

Over verspilling gesproken. Van producten die (bijna) over de datum zijn, kun je heerlijke maaltijden bereiden. In het hele land zijn initiatieven die dit bewijzen. Van buurtdinners van geredde gerechten en apps die aangeven waar en bij wie er nog wat over is, tot koks die in je eigen huis een ware no-waste feestmaaltijd komen bereiden.

Voordelen: Het is altijd fijn om iets of iemand te redden, het is goedkoper, verrassend, er zit een verhaal achter je eten. **Nadelen:** Geen of minder keus in wat je te eten krijgt. **Impact:** Een derde van de wereldwijde voedselproductie belandt niet op een bord, maar bij het afval. Daarbij gaan niet alleen voedingsstoffen verloren, maar ook de energie die het kost om het voedsel te maken. Volgens de FAO is die verspilling goed voor 6 tot 10 procent van de broeikasuitstoot.

Circulair

Als je het helemaal goed wil doen, ga dan circulair uit eten of doe een workshop circulair koken. Wat heb je zoal nodig? Een dakkas, voedselbos of zomaar een rondslingerend stuk natuur, een wildplukkende keukenprins(es), energie van de zon, een picknicktafel van hergebruikte materialen en een wormenhotel bijvoorbeeld. Duurzaam dineren 2.0.

Voordelen: Inspiratie opdoen. Avontuurlijk. Uit eten met een brandschoon geweten. Creativiteit op en om je bord verzekerd. **Nadelen:** Zoiets zit (nog) niet bij iedereen om de hoek. Je moet niet bang zijn nieuwe dingen uit te proberen. **Impact:** Afhankelijk van je eigen vervoer, zo goed als geen. Groener dan dit krijg je het niet. Voorlopig althans. Want er wordt volop geëxperimenteerd. Ook door kunstenaars. Neem India Rose Klap. Bij haar kun je aanschuiven voor een utopisch driegangendiner. Voorgerecht: eetbare plastic soep!

Hoe maken we het klimaatbeleid eerlijker?

Doe mee. Vul de enquête in op operatieklimaat.nl

OPERATIE KLIMAAT!

milieudefensie

Colofon

Down to Earth
Nummer 57, februari 2020

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199,
1000GD Amsterdam,
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (plaatsvervangend hoofdredacteur), Rinske Bijl (redacteur) en Lysanne Zalm (webredacteur)

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, Erica Meijers, John Verhoeven

Art-direction en vormgeving
8-13 Grafisch Ontwerpers, Marjan Peters.
www.8-13.nl

Druk
Senefelder Misset.
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie. Wijzigen kan bij de Servicelijn: service@milieudefensie.nl of 020 626 26 20, ma t/m do van 09.30 - 16.30 uur. Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m do 08.30 - 21 uur, vr 08.30 - 18 uur, za 10 - 16 uur.

Advertenties
YUNO,
Henriëtte Tomassen,
06 508 44 808
info@yuno.nu,
www.yuno.nu

ISSN: 2211-0712

Oproepen en Agenda

Klimaatmars Utrecht: In het Oog van de Storm Een half jaar geleden riep de Gemeente Utrecht de klimaatcrisis uit. Daar is in de praktijk nog weinig van te merken. Tijdens een mars door de binnenstad presenteert de Utrechtse Klimaat Coalitie haar eisen. **29 februari**, Utrecht, aanvang 12:30 uur. facebook.com/Utrechtse-Klimaat-Coalitie

 Operatie Klimaat Samen op zoek naar eerlijke klimaatoplossingen, dat is de kern van Operatie Klimaat. Onze vrijwilligers hebben al duizenden mensen gesproken, nog veel meer mensen hebben online input gegeven. Dit voorjaar start een nieuwe fase van Operatie Klimaat. We brengen de stem van Nederland naar de politiek. Wil jij meedoen? Meld je dan snel aan voor dit trainingsweekend. Maak klimaat hét verkiezingsthema van 2021. **6 t/m 8 maart**, Baarn. Aanmelden via doe.mee@milieudefensie.nl

Landelijke Bomenfeestdag De ambitie is om dit jaar 500.000 bomen te planten tijdens festiviteiten in het hele land. **18 maart**. boomfeestdag.nl

Wereld Water Dagen Activiteiten in heel Nederland, zoals rivieren schoonmaken, voorlezen van schoon water-gedichten, Wereld Water Films en de finale van de Zonneflessen-botenrace door kinderen. **21 t/m 23 maart**. wereldwaterdag.nl

Wagenings Transitie Festival Diverse initiatieven in en rond Wageningen rondom het thema Vrede mét Aarde. **28 maart t/m 25 april**, Wageningen. transitiefestival.nl

Voedsel Anders Conferentie Met onder andere excursies, een duurzaam diner, workshops rond de thema's agro-ecologie & klimaat, korte ketens & boer-burger, toegang tot land & de commons, eerlijke handel & eerlijke prijs, eten anders en creative skills. **3 en 4 april**, Wageningen. voedselanders.nl

Internationale Klimaatstaking Een oproep aan iedereen: staak mee voor het oplossen van de klimaatcrisis. **3 april**, Utrecht. [Facebook.com/fridaysforfuture](https://facebook.com/fridaysforfuture)

Bijlo belt...

... vegan moeder

“Hoi, met Anne-Fleur!”

“Hoi, met Vincent, bel ik wel gelegen eigenlijk, wat hoor ik voor geluid?”

“Ja, momentje hoor, oeps, ja, ben ik. Zo, er kwam toch al bijna niks meer uit, ik zat te kolven. Hé, je belt over de bank, toch?”

“Ja, de moedermelkbank, want daar mag jij nu bij, als vegan mama. Gefeliciteerd.”

“Dank je. Ja, super hè. Dat is wel een stukje erkenning van onze levensstijl. Wij werden dus uitgesloten van melkdonatie voor te vroeg geboren kindjes. Ze gingen uit van de aanname dat vegans geen volwaardig voedingspatroon hebben, zoo fout, en frikandellenmoeders hebben dan wel een volwaardig voedingspatroon? Terwijl, onze melk is gewoon stukken beter! Veel minder onverzadigde vetten.”

“Maar je moet wel vitamine B12 bijslikken.”

“Klopt, maar dat doe ik toch al. Maar tof, dat we nu ook melk mogen geven.”

“Wist je trouwens, Anne-Fleur, dat er nu burgers op de markt zijn waar al B12 in zit?”

“Weet ik, maar die zijn niet glutenvrij, en bovendien lijken ze te veel op dierenvlees, die krijg ik niet weg. Jakkie, en ze bloeden, dat doen ze met bietensap. Bah, om echte dode dieren na te doen.”

“In het Hardrockcafé in Amsterdam worden ze anders ook gegeven, al die gasten denken dat ze echt vlees aan het wegschransen zijn. Maar dit terzijde. Niks voor jou dus.”

“Nope. Oh wacht, heb je een momentje? Doe maar lief Vlindertje, mama maakt zo een flesje.”

“Ik zal het kort houden Anne-Fleur. Je kolft dus voor de moedermelkbank en je geeft je eigen kind een flesje?”

“Ja.”

“Je spaart Vlindertje de melk uit de mond voor de te vroeg geboren baby's.”

“Nou nee hoor, ik wil dat Vlinder ook vegan is, net als ik. Ik ben ook een dier weet je, moedermelk is dus een dierlijk product. Vlinder krijgt lekkere haver melk.”

“Maar dat betekent dus dat jij moedermelk doneert voor niet-vegan te vroeg geboren kids.”

“O jee, ja, dat is waar, nooit aan gedacht. Nou dan stop ik er weer mee.”

“En wat doe je dan met je melk?”

“Die geef ik dan aan Vlinder, o nee, dat kan niet. Raar hè, dat er geen vegan melk uit je borsten komt als je zelf vegan bent. Nou, ik ga het flesje maken. Doeidoei!”

Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

Wel minder

Eind december sloot de Hemweg-centrale in Amsterdam haar deuren. Dat scheelt zo'n 3,6 megaton CO₂ per jaar: bijna 2 procent van de totale Nederlandse uitstoot. Het kabinet besloot de kolencentrale vervroegd te sluiten om aan de klimaatdoelstellingen te voldoen. In Nederland zijn nu nog vier kolencentrales over.

Inzoomen (zie pagina 2)

Niet meer

Beeld Berlinda van Dam / Hollandse Hoogte

Energie besparen begint bij isoleren, maar wel klimaat efficiënt

TONZON

Iedereen wordt gevraagd een steentje bij te dragen, maar wat kan je nou eigenlijk echt zelf doen? De basis van energiezuinig wonen is goede woningisolatie. Isolatie zorgt dat warmte binnen huis blijft zodat je minder hoeft te stoken. Bovendien zorgt goede isolatie voor een gezonder en comfortabeler huis. Ook met kleinere maatregelen zoals, het toepassen van radiatorfolie of het isoleren van verwarmingsbuizen, zet je al een grote stap richting lagere energiekosten.

Waarom TONZON

TONZON producten zijn allemaal gebaseerd op een dunne laag reflecterende folie. Hierdoor kunnen we woningen van uitstekende isolatie voorzien met ontzettend weinig materiaal. Weinig materiaal betekent lage energiekosten bij de productie en installatie, maar voornamelijk ook bij het transport. Resultaat: nauwelijks vrachtwagens nodig en een milieu impact die binnen enkele maanden weer is terugverdiend.

Uit onderzoek van het NIBE blijkt dat TONZON producten om deze redenen ook de laagste milieubelasting hebben van alle isolatiematerialen. Daarom zijn wij voor onze unieke uitvinding, het Thermoskussen, als enige vloerisolatie bekroond met het keurmerk voor duurzaam bouwen.

Tonzon loopt graag voorop in de strijd tegen het klimaatprobleem, en wat doe jij?

Lees meer over onze filosofie en klimaat efficiënte aanpak op tonzon.nl/klimaat-efficiënt

Duurzaam warmer leven

KLIMAAT EFFICIËNT

Alle broeikasgassen die we uitstoten dragen bij aan de versnelling van het broeikaseffect.

We moeten niet alleen energiebesparende maatregelen nemen, maar ook letten op de klimaatkosten die we daarvoor maken.

Hoeveel energie nodig is bij de productie, transport en installatie van een materiaal weegt mee in hoe 'klimaat efficiënt' een materiaal daadwerkelijk is.

De uitspraak dat alle isolatiematerialen goed zijn omdat ze allemaal energie besparen, is daarom niet geheel juist.

Tonzon pleit hiermee niet alleen voor een snelle, maar ook een slimme aanpak van het klimaatprobleem.

